

TOIVO KIKKAS

Eesti sõjameeste motivatsioon rahvaväes ja
Punaarmee Eesti rahvuslikes väeosades
1918–1920

TOIVO KIKKAS

Eesti sõjameeste motivatsioon rahvaväes ja
Punaarmee Eesti rahvuslikes väeosades
1918–1920

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, Tartu Ülikool

Käesolev väitekiri on lubatud kaitsmisele 3. detsembril 2024 toimunud Humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna ajaloo ja arheoloogia instituudi nõukogu koosoleku otsusega.

Juhendajad: professor Aigi Rahi-Tamm,
kaasprofessor Ago Pajur

Oponent: PhD Peeter Kaasik,
Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum,
SA Eesti Mälu Instituut.

Kaitsmine: 21. jaanuaril 2025 kell 16.15, TÜ senati saal, Ülikooli 18–204

Doktoritöö valmimist toetas Tartu Ülikooli baasfinantseeritav projekt PHVAJ16908_2 „Sõda sõja järel: individuaalne ja ühiskondlik sõjakogemus 20. sajandi Eestis“. Samuti doktorikooli mobiilsustoetus Tartu Ülikooli projekti „Ülikoolide koostöö doktoriõppe edendamisel“ (2021-2027.4.04.24-0003) raames, mida kaasrahastab Euroopa Liit.

ISSN 1406-443X (trükis)
ISBN 978-9916-27-770-6 (trükis)

ISSN 2806-2337 (pdf)
ISBN 978-9916-27-771-3 (pdf)

Autoriõigus: Toivo Kikkas, 2024

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

TÄNUAVALDUSED

Siinne doktoritöö valmis paljude heade inimeste toel. Minu eriline tänu kuulub juhendajatele professor Aigi Rahi-Tammele ja kaasprofessor Ago Pajurile hästi laabunud, tihti väga operatiivse ja kehtvalt kannatliku koostöö eest. Kaasprofessor Pajuri soovitusel jõudsin õpingute alguses Eesti Vabadussõja uurimiseni ning professor Rahi-Tamme nõuandel vaatasin hoolikamalt eesti sõjameeste Esimese maailmasõja kogemusi.

Olen palju tänu võlgu heatahtliku abi ning mitmete võimaluste eest ennast proovile panna professor Tõnu Tannbergile ja lektor Janet Laidlale. Samuti tahan tänada aastate jooksul osutatud abi eest kõiki ajaloo ja arheoloogia instituudi õppejõude ja töötajaid, Rahvusarhiivi, Tartu Ülikooli raamatukogu ning mitmete teiste mäluasutuste abivalmis kollektiive. Aitäh kõikidele kolleegidele nii Eestis kui ka mujal huvitavate mõttevahetuste eest!

Täna peret, sugulasi, lähedasi ja sõpru ülikooliõpingute ajal üles näidatud toetuse ning huvi eest. Vestlused kaasteelistest sõpruskonnaga hoidsid studiumi vältel alati vaimu ergsana, olid inspireerivad ja panid mind hindama teineteise toetamist.

Samuti olen tänulik tasuta kõrghariduse ja doktoriõpingute rahalise toetuse eest. Maailma mastaabis on tegu privileegidega, mida võib vahest võtta liigagi iseenesestmõistetavatena. Soovin ühtlasi tänada rahastuse eest, mis võimaldas uurimistööd Läti arhiivides ning osalemist konverentsidel Lätis ja Leedus. Aastate jooksul pälvitud tunnustused motiveerisid uurimistööga jätkama ja senisest enam pingutama. Aitäh!

SISUKORD

PUBLIKATSIOONIDE NIMEKIRI	7
SISSEJUHATUS	8
Töö ülesehitus	8
Ajalooline raamistik	8
Uurimistöö põhimõisted	11
HISTORIOGRAAFIA	13
Motivatsioon	13
Poliitiline kontroll, propaganda ja karistuspoliitika Vene kodusõjas	16
Poliitiline kontroll, propaganda ja karistuspoliitika Eesti Vabadussõjas ...	19
Eesti sõjameeste Vabadussõja-aegse motivatsiooni käsitlemine senises ajalookirjutuses	21
UURIMISKÜSIMUSED	27
ALLIKAD	29
METOODIKA	34
VÄITEKIRJA ARTIKLITE KOKKUVÕTTED	37
DOKTORITÖÖ JÄRELDUSED	38
Mudeli rakendamise tulemused	43
ARTIKLID	45
KOKKUVÕTE	237
ALLIKAD JA KIRJANDUS	239
SUMMARY	244
ELULOOKIRJELDUS	252
CURRICULUM VITAE	253

PUBLIKATSIOONIDE NIMEKIRI

- I. Eesti sõjameeste motivatsioon aastatel 1918–1920. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat [ilmumas]
- II. Kontrollimehhanismid Eesti Vabariigis aastatel 1918–1920. – Vabadussõjast iseseisvuse taastamiseni. Rahvusarhiivi toimetised, 5 (36), 2023, 7–39.
- III. „Agentuurteadete põhjal on kindlaks tehtud ...“ Eesti sõjaväeluure agentuurist Eesti Vabadussõjas 1919. aastal. – Tuna, 4 (2021), 24–42.
- IV. Surveillance Reports of National Units of the Red Army Political Departments in 1918–1920. – Latvijas Universitātes žurnāls. Vēsture (Latvian University Journal. History). 16, 2023, 39–55.
- V. Vabadussõja-aegsed lendlehed propagandavahendina 1919. aastal. – Ajalooline Ajakiri [ilmumas]
- VI. Field Courts Martial, the Cheka and Penal Policy in the Estonian War of Independence in 1918–1920. – Eesti Sõjaajaloo Aastaraamat, 11 (17) 2021, 133–180.

SISSEJUHATUS

Esimene maailmasõda süvendas vastuolusid Kesk- ja Ida-Euroopa ühiskondades, tuues kaasa paljurahvuselistel impeeriumitel lagunemise ja rahvusriikide, aga samuti enamliku Nõukogude Venemaa tekke. Maailmasõjale järgnes terve rida revolutsiooni-, iseseisvus- ja vabadussõdu, sh Eesti Vabadussõda. Doktoritöö uurib eesti sõjameeste¹ motivatsiooni Vabadussõjas, et selgitada põhjuseid, miks aastaid kestnud Esimese maailmasõja lõppedes mindi järgmisesse sõtta. Seejuures otsitakse vastuseid küsimustele, mis mõjutas poolte valikut, väeteenis- tusega liitumist või sellest kõrvale hoidmist ning lahingutes osalemist või võitle- misest loobumist. Uurimus võimaldab mõista arvestatava osa eestlaste hoiakuid käsitletaval perioodil, mis pakuks senisest mitmekesisemat vaadet eesti sõja- meeste motiividest.

Töö ülesehitus

Doktoritöö koosneb sissejuhatavast katuspeatükist, kuuest artiklist, järeldustest ja kokkuvõttest. Katuspeatükk tutvustab uurimisteedega seonduvat ajaloolist raamistikku, avades ühtlasi uurimisvaldkonda ja uurimisprobleemi ning defineerib valdkonna mõisted selliselt nagu neid mõistab siinse töö autor. Põhjalikumalt tutvustatakse historiograafiat ja eelnevate käsitluste lähenemist uurimisprobleemidele ning arutletakse eesti sõjameeste Vabadussõja-aegse motivatsiooni käsit- lemise üle senises ajalookirjutuses. Seejärel püstitatakse uurimisküsimused ja antakse ülevaade töös kasutatud allikatest. Metoodika alaosas peatatakse põhjali- kumalt doktoritöö raames välja töötatud mudelil, mis võimaldab paremini piirit- leda ja analüüsida eesti sõjameeste motivatsiooni aastatel 1918–1920. Järgnevad väitekirja artiklite lühikokkuvõtted. Doktoritöö järelduste osas esitatakse väite- kirja peamised uurimistulemused koos sõjameeste motivatsiooni analüüsiga mudeli abil.

Ajalooline raamistik

Enne eesti sõjameeste motiivideni jõudmist aastatel 1918–1920 on vajalik heita pilk eelnenud Esimesele maailmasõjale ja Vene armees teenimise kogemustele. Vene armees valitsesid Esimese maailmasõja aastail tõsised probleemid nii sõja- meeste motivatsiooni kui ka selle mõjutamise osas. Vene armee sõdurite enamik ei mõistnud sõja mõtet ja eesmärki ning seeläbi ka nende endi osaluse tuuma.² Võib öelda, et seetõttu motiveeris sõdureid enam nende isiklik käekäik.

---

¹ Sõjameeste all on peetud silmas kõiki sõjaväes teeninud mehi ja naisi.

² **Елена Сеньявская.** Первая мировая война 1914—1918 гг. – Человек и фронтовая повседневность в войнах России XX века: очерки по военной антропологии. Сеньявская Е.С., Сеньявский А.С., Жукова Л.В. М.: Институт российской истории РАН; Центр гуманитарных инициатив, 2017, С. 162.

Esiolgu optimistlikult sõtta läinud mehed osalesid peagi rasketes, ohvriterohketes lahingutes või jõudsid nendeni kuuldused kaotustest. Vene armee oli sunnitud järk-järgult taanduma. Kuna suured kaotused elavjõus ja lüüasaamised lahinguväljadel jätkusid ka järgnenud sõja-aastatel, siis hakkas kasvama sõjatüdimus ja nõrgenema distsipliin. Sagenenud väejooksu ja teisi rikkumisi ei suudetud piirata. Sõdureid üritati edutult kannustada kodumaa kaitsmisele propaganda abil, näiteks saksavastase propagandakampaania toel.³ Lõpuks Vene armee lagunemise teele viinud pööre saabus 1917. aastal veebruarirevolutsiooniga. Selleks ajaks nõrgenenud distsipliin lakkas nüüd Vene armees pea täielikult toimimast.

Vene armees teenis umbes 100 000 eesti sõjameest.⁴ Tagasivaates on eesti sõjameeste toimetulekus erinevates sõdades olnud esiplaanil terve rida abinõusid: tugev elutahe, huumorisoos, aga peamiselt kommunikatsioon ja inimsuhted.⁵ Osad sõjamehed nägid väljapääsuna sõjakoledest keskmest deserteerumist.⁶ Eestlaste olukord oli keeruline, sest läbisaamine venelastest kaasvõitlejatega oli peamiselt keelebarjääri, aga samuti erineva kultuurilise tausta tõttu kehvapoolne. Vastastikku nähti teineteist tihti mitte kamraadide, vaid võõrastena.⁷

Venemaa rahvakomissaride nõukogu dekreedil alusel asuti 1918. aasta jaanuaris formeerima Punaarmee.⁸ Sama aasta 13.–15. juulil toimunud VK(b)P Eesti seksioonide konverentsil võeti vastu resolutsioon moodustada Punaarmees rahvuslikud eesti kommunistlikud väeosad, tuues üheks põhjenduseks eestlaste vähehese vene keele oskuse.⁹ 1919. aastal teenis Punaarmee eesti väeosades terve aasta vältel kokku maksimaalselt kuni 10 000 eestlasest sõjameest.¹⁰

---

³ Saksavastasest kampaaniast, nn germanofoobiast Vene keisririigis seni mõjukatel kohtadel paiknenud baltisakslaste võtmes: **Aadu Must**. Muutugu ja kadugu! Baltisakslased ja Esimene maailmasõda. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2016.

⁴ **Tõnu Tannberg**. „Selle sajatuhandelise massi elust-olust ja saatusest suures rahvaste heitluses on vähe tehtud juttu ...“ Ilmasõjaaegsetest mobilisatsioonidest Eestis aastatel 1914–1917. – Eestlased ilmasõjas. Sõdurite kirju, päevikuid ja mälestusi Esimesest maailmasõjast. Tõnu Tannberg (koostaja). Tartu: Rahvusarhiiv, 2015, lk 20.

⁵ **Aigi Rahi-Tamm, Liisi Esse**. ‘In spite of everything, life is still beautiful!’ war and post-war experiences in Estonia on the example of Oskar Nõmmela’s life story (1893-1969). – Journal of Baltic Studies, 2, pp. 254.

⁶ **Mart Kuldkepp**. Vene sõjaväe eestlastest desertöörid Esimese maailmasõja ajal Rootsisis. – Ajalooline Ajakiri, 2016, 1 (155), lk 9.

⁷ Võõrandumisest vaata lähemalt: **Liisi Esse**. Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas – sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus. Doktoritöö. Juhendaja Aigi Rahi-Tamm. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo- ja arheoloogia instituut, 2016., lk 166.

⁸ Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis. I köide, lk 299.

⁹ Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920. I köide. Tallinn: Eesti Raamat, 1984, lk 57; RA, ERAF.6495.1.4, l. 12–12p. Центральный Комитет Эстонских Секции Российской Коммунистической Патрии в Народный Комиссариат по Военным Делам. 14.09.1918.

¹⁰ Tegu on hinnangulise numbriga, mis tugineb pigem tollaste punaväe juhtide optimistlikutele prognoosidele: Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis. II köide, lk 301; Enn Tarveli hinnangul moodustasid Eesti alalt pärinevad punaväelased 1919. aasta veebruari keskel ca 10% Eesti vastu võidelnud Punaarmee 25 000-mehelisest väest.

Eesti sõjameeste põhiosa jäi 1918. aasta alguses Eesti alal Saksa okupatsiooni alla. Vene armees varem moodustatud rahvusväeosad saadeti laiali. 1918. aasta novembris Esimese maailmasõja lõpetanud Compiègne'i vaherahu tulemusel enamik lääneriikide armeede sõduritest demobiliseeriti ja ellujäänutel avanes võimalus pöörduda tagasi rahuajagse elu juurde. Endise Austria-Ungari armee ja Vene armee sõjameeste, sh eestlaste saatus kujunes teisiti, sest maailmasõjale järgnesid uued sõjad. Sõltuvalt vaatenurgast olid need iseseisvussõjad, revolutsioonisõjad või üks suur Vene kodusõda. Iseseisvuse pooldajatel tuli omariiklust peagi relv käes kaitsta – ülesanne, mis olnuks maailmasõjas Vene armeesse mobiliseeritud meesteta võimatu.¹¹

1918. aasta novembriks oli Eesti alal kümneid tuhandeid väeteenistuskohustuse alla kuuluva mehi, lisaks paiknesid tuhanded mobilisatsiooniealised eestlased Venemaa territooriumil. Eesti Vabariigis asuti 1918. aasta 16. novembril moodustama rahvaväge. Samal päeval said mobilisatsioonikäsu kõik okupatsioonieelsetes Eesti polkudes teeninud ohvitserid. 21. novembril alanud katse värvata 25 000 peamiselt vabatahlikku sõjameest ebaõnnestus¹², kuid 1. detsembril rakendunud mobilisatsioon tõi rahvaväe koosseisu 1919. aasta 25. maiks ligi 75 000 sõdurit ja allohvitseri¹³ ning sama aasta juuliks 1109 ohvitseri.¹⁴ Koos Punaarmees teenivate eestlastega võib Vabadussõja osalenud eesti sõjameeste arvuks lugeda seega ligi 85 000 meest. Eesti ühiskonnas andis tooni mitte sõjatüdimus, vaid usupuudus, et suudetakse vastu panna suurele Venemaale.¹⁵

Sõjameeste jaoks olid valikud paljuski sunnitud. Poolte valikul ning väeteenistusega liitumisel või sellest kõrvalejäämisel saatsid osasid inimesi siiski siseheitlused¹⁶, mis tekitavad mitmeid küsimärke. Vanuse tõttu väeteenistuskohustuse alla kuuluvate meeste sundvalik oli armeega liitumine. Teatud tingimustel sai valida enamlaste või rahvuslike jõududega liitumise ja erapooletuks jäämise – armeest deserteerudes või end mobilisatsiooni eest varjates – vahel. On iseküsimus, mis tagajärgi üks või teine valik kaasa tõi.

Pea- ja sõjaministri Konstantin Pätsi ja sõjaväe ülemjuhataja kindralmajor Johan Laidoneri hinnangul olid eesti sõjamehi liikuma panevateks jõududeks ohvrimeelsus ja kohusetunne.¹⁷ Vähemalt 1918. aasta viimastel nädalatel andsid

---

Kahjuks pole teada, mis allikatele Tarvel tugines. **Enn Tarvel**. Eesti rahva lugu. Tallinn: Varrak, 2018, lk 193.

¹¹ **Tõnu Tannberg**. Mobilizations during World War I and national troop units in Estonia in 1914–1917. – Journal of Baltic Studies, 53:2, 2022, pp. 222–223.

¹² Lauri Vahtre (koostaja). Eesti Vabadussõja ajalugu. I kd. Tallinn: Varrak, 2020, lk 171–172.

¹³ Eesti Vabadussõja ajalugu I kd, lk 389.

¹⁴ **Mati Krõönström**. Kaptenite ja leitnantide sõda. Eesti sõjaväe juhtkoosseis Vabadussõjas 1918–1920. Tallinn: Tänapäev, 2010, lk 201.

¹⁵ Eesti Vabadussõja ajalugu, I kd, lk 197–198.

¹⁶ Inimeste siseheitlustest vt: Eesti Vabadussõja ajalugu, I kd, lk 196; Samuti: **Albert Kivikas**. Nimed marmortahvlil. Tallinn: Eesti Raamat, 1991.

¹⁷ Konstantin Päts kinnitas Eesti Maarahva Liidu III kongressil: „Meie sõjavägi ei jäta meid hädasse raskel ajal. Nad kannatavad, aga täidavad oma kohust.“ (Maaliit, 25.03.1919). Kindral Laidoneriga vestelnud Päewalehe sõjakirjasaatja Johan Juhtund kirjutas: „Mis sõjaväesse

tooni teistsugused hoiakud. Esialgne vabatahtlike mobilisatsioon kukkus läbi ning ka sundmobilisatsiooni algusjärgus tekkis probleeme sõjaväeteenistusest kõrvale hoidmisega. Väejooks oli samuti probleemiks.

Siinne väitekiri uurib sõjameeste motivatsiooni ja motiive mõjutanud tegureid Eesti Vabadussõja ajal. Fookuses on peamiselt rahvaväes teeninud eestlased, kes esindasid Vabadussõjas võidelnud eestlaste põhiosa, kuid samuti analüüsiti Punaarmee eesti rahvuslikes üksustes teeninud eestlasi.

Uurimistöö põhimõisted

Autor mõistab motivatsiooni all tegutsema panevate põhjuste – motiivide – kogumit, mis ajendab inimesi mingil kindlal viisil toimima.¹⁸ Eristada saab sisemist motivatsiooni, mille puhul pärineb tegutsema panev jõud inimese seest ja tuleneb individuaalsetest vajadustest. Väliselt saavad inimest mõjutada motiivid, mida võib soovi korral nimetada ka organisatoorseks või institutsionaalseteks motivaatoriteks, mille puhul tegutsema motiveerimine lähtub organisatsiooni või institutsiooni tasandilt. Tegutsema hakanud või pandud inimese tegevuses hoidmine sõltub enda või teiste seatud, aga samuti jagatud eesmärkidest, indiviidi arusaamisest sellest, miks ta tegutseb.

Oluline on rõhutada, et motivatsioon kujuneb erinevate motiivide koosmõjus. Doktoritöös käsitletakse motivatsiooni individuaalsete ja institutsionaalsete motivaatorite kogusummana. Sellest tuleneb ühtlasi artiklite järjestus (I.–VI.). Sõjameeste motivatsioon on väga mitmetahuline nähtus, mille uurimine on keeruline, kuna sõjaväed koosnevad sotsiaalselt, vanuselisel, piirkondlikult jne erinevatest gruppidest. Üht meelt ollakse selles, et motiive on palju, need on muutlikud ning sõltuvad isikust ja oludest. Arvestades kõigi muutuvate motiivide ja neid mõjutavate tegurite paljusust, on kohati võimatu sõdimise põhjuste kohta selgeid, lihtsaid ja üheseid vastuseid anda.

Üks uurimisvaldkonna probleeme pole mitte ainult motivatsiooni ühtse definitsiooni puudumises. Tihti on probleemiks motivatsiooni võrdsustamine (võitlus)moraaliga ja kui ka kahte erinevat nähtust ei kajastata ühena, siis sageli on juttu nendest kahest erinevast mõistest üheaegselt ja läbisegi. Vähe sellest, et tegu polnud samade nähtustega, ei saanud üks asendada teist. Motivatsioon tähistab liikumapanevaid põhjuseid veel enne sõjaväeteenistust, samas kui (võitlus)moraal tähistab kitsamalt sõjameeste valmidust võidelda lahingus.¹⁹

Väitekirjas on analüüsitud kolme sõjameeste motivatsiooni mõjutanud institutsionaalset motivaatorit: poliitilist kontrolli, propagandat ja karistuspoliitikat.

---

puutub, siis olla see ülemjuhataja seletuse järele üleüldiselt tubli ja täidab oma ülesannet kohusetruult ja ohvrimeelselt.“ (Päevaleht, 11.02.1919).

¹⁸ Eesti entsüklopeedia. 6. köide. Tallinn: Valgus, 1992, lk 429.

¹⁹ Lisaks: **Toivo Kikkas**. Võitlusvõime eesti sõdurite ja ohvitseride sõjakogemuses 1914–1920. Magistritöö. Juhendajad: PhD Aigi Rahi-Tamm, PhD Ago Pajur. Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, ajaloo ja arheoloogia instituut, arhiivinduse osakond: Tartu, 2020, lk 54.

Alates Esimesest maailmasõjast mobiliseeriti massiliselt ning ühiskonna ja eriti sõjaväe hoiakute ning meelsuse poliitiline kontrollimine omandas riikide seisukohast veelgi suurema tähtsuse. Poliitiline kontroll lähtub teabest, mida koguvad vastavad riigiasutused erinevate ühiskonnakihtide meeleolude ja poliitiliste tõekspidamiste kohta. Potentsiaalselt saab seejärel langetada otsuseid meelsusega seonduvate siseriiklike, ennekõike poliitiliste probleemide lahendamiseks ning poliitiliste vastaste ohjamiseks. Sõjaaegset tsensuuri – sõjatsensuuri – elluviinud tsensorid vaatavad näiteks mittevarjatult läbi kirjavahetust, kuid tsensorite volitused ei pruugi piirduda vaid kirjade kontrolliga. Samas (vastu)luureteenistus teostab järelevalvet, kogudes teavet varjatult. Selliselt kogutud teavet annab kasutada ka propaganda tegemiseks. Sõjatsensuuri abil sooviti takistada sõjaliselt olulise teabe lekkimist ja selleks koostati regulaarseid, iganädalasi meelsusaruandeid nii rinde kui ka tagala kohta. Vabadussõja ajal kandis Eesti Vabariigis lisaks erakirjadele ka ajakirjandust ja telegraafisidet kontrollinud sõjatsensuur nimetust sõjakontroll ja koos teadete kogumise osakonna nime kandnud vastu luurega tegutseti rahvaväe kindralstaabi valitsuse alluvuses. Vabadussõja-aegse sõjatsensuuri muutis eriliseks tollaste esialgsete juhendite napolisõnalisus, mis jättis tsensoritele sõja lõpuni palju mänguruumi ja muutis tsensuuri kui nähtuse seeläbi ettearvamatuks. „Poliitilise kontrolli“ näol on tegu koondmõistega.

Esimese maailmasõja käigus omandas ka propaganda seninägematud mõõtmed ning tähtsuse. Propaganda all mõistetakse siin riiklike institutsioonide katseid nõrgestada vastaste ja tugevdada omade võitlustahet. Propagandat kui institutsionaalset motivaatorit saab analüüsida meetodi, s.o propagandat teostanud vahendi abil. Propagandavahendite – ajakirjandus, plakatid, lendlehed – abil levitati sõnumeid, mis näitasid enda poolt positiivses valguses, kuid pidid tekitama või rõhutama vastumeelsust ja viha vastaspoole suhtes. Selliselt on üks võimalus analüüsida lendlehti kui ühte osa suuremast nähtusest (vt selle kohta V. artiklist). Propaganda efektiivsust mõjutab vastava keskse asutuse olemasolu, propagandistide professionaalsus ja vahendite tehnilised võimalused. Eesti Vabariigis ja rahvaväes puudus eraldiseisev keskne propagandaasutus ja propagandaga tegeles teiste ülesannete kõrval kindralstaabi valitsuse alluvuses maakuulamise osakond.

Sõjaga kaasnes paratamatult sõjast tüdimine ja sõjavastastus ning vajadus rakendada sunnimeetmeid, mille peamiseks instrumendiks saab pidada karistuspoliitikat. Karistuspoliitika eesmärgiks oli võidelda väejooksuga ja ohjeldada poliitilisi vastaseid. Sõjaaja tingimustes viivad karistuspoliitikat ellu erakorralised kohtuasutused, n-ö *ad hoc* kohtud, näiteks Vabadussõjas välikohtud.

HISTORIOGRAAFIA

Sõjameeste motivatsiooni ja neid motiive mõjutanud tegureid, sh emotsioone²⁰, hakati enam uurima seoses „uue sõjaajaloo“ esilekerkimisega alates 1960.–1970. aastatest.²¹ Wolfram Wette sõnul pälvis tavainimese roll sõjaajaloos enne seda teenimatult vähe tähelepanu.²² Nüüd mõisteti senisest enam, et sõda pole ainuüksi „punaste ja siniste noolte ja riskülikutega kaart, vaid kurnatud, janused, rakkus jalgade ja valutavate õlgadega mehed, kes ei tea, kus nad täpselt asuvad“.²³

Laialt kogus tuntust John Keegani 1976. aastal ilmunud teos, mis käsitles sõjamehi läbi aegade.²⁴ Uudseid lähenemisnurki leiti mujalgi. Näiteks kaitses Touko Perko Soomes, Turu ülikoolis doktoritöö soomlaste suhtumisest sakslas-tesse Jätkusõja ajal.²⁵ Samuti hakati nii Soomes kui ka mujal 1960.–1970. aastatel uurima sõja majanduslikke ja sotsiaalseid mõjusid.²⁶

Motivatsioon

Uuritava perioodi kohta pole motivatsiooni uurimusi ilmunud ja seetõttu antakse ülevaade ennekõike Esimese maailmasõja perioodi käsitlevatest motivatsiooni uurimustest.

Teema uurijad on olnud mitmel juhul hädas: *miks* on jäänud tihtilugu lõpuni püüdmatuks ja enamasti on vastatud küsimusele *kuidas* sõjamehed olid motiveeritud või sõdisid. Prantsuse revolutsiooni-aegseid armeesid uurinud David A. Lynn tõdes, et kui sõjaväega liitumise motiive on võimalik veel kuidagi selgemalt hoomata, siis motivatsiooni säilimist – või säilitamist – ja motiive lahingus on üldiselt pea võimatu tervenisti mõista.²⁷

Üks näide motivatsiooni ja moraali mõisteid lõiminud käsitlustest pärineb Esimese maailmasõja Itaalia armeed uurinud Vanda Wilcoxilt, kes hindab motivatsiooni kui keerukat nähtust mitmekülgselt, pooltoone märgates. Ta pakub välja

---

²⁰ **Piroska Nagy.** Emotsioonide ajalugu. – Ajalooteaduse uued suunad. Marek Tamm ja Peter Burke (Koostajad). TLÜ Kirjastus: Tallinn, 2020, lk 271–272.

²¹ Vt lähemalt: **Stephen Morillo, Michael F. Pavkovic.** What is Military History? Cambridge, Medford: Polity, 2017, pp. 40–44.

²² Wolfram Wette (Hg.) Der Krieg des kleinen Mannes. Eine Militärgeschichte von unten. Piper: München/Zürich, 1995.

²³ **Andrew Roberts.** Sõjatorn. Uus II maailmasõja ajalugu. Tallinn: Varrak, 2011, lk 595.

²⁴ **John Keegan.** The Face of Battle. New York: Viking Press, 1976.

²⁵ **Touko Perko.** Aseveljen kuva: Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944. Porvoo/Helsinki: WSOY, 1971.

²⁶ **Mikko Karjalainen.** Vähän uutta, vähän vanhaa, vähän lainattua – uutta sotahistoriaa etsimässä. – Sotahistoriallinen aikakauskirja, 36. Suomen Sotahistoriallinen Seura, Sotamuseo: 2016, Helsinki, S.13.

²⁷ Esmatrükk 1996. aastal: **David A. Lynn.** The Bayonets of the Republic. London and New York: Routledge, 2019, P. 282.

mõttekäigu: iga tegur võib olla ühtaegu nii põhjus, kui ka tagajärg.²⁸ Seda saab tõlgendada nii, et motiiv ja motiivi mõjutav tegur võivad kattuda.

Senised uurijad on suutnud kirjeldada mitmel juhul motiivide enimlevinud kategooriaid ja neid mudeldada. Sõjameeste motiive sõjas on eristatud kolmel etapil: 1) sõjaväega liitumisel; 2) väeteenistuses; 3) lahingutegevuses. Algne motivatsioon kätkeb endas väeteenistusega liitumist kas vabatahtlikult või, enamikel juhtudel, mobilisatsiooni korras. Esimeses maailmasõjas inglise ja saksa sõjamehi võrrelnud Alexander Watson leiab, et sakslased ruttasid mobilisatsioonikäsule kuuletuma seetõttu, et kartsid sissetungi kodumaale. Britid liitusid armeega seetõttu, et kartsid vaenlase – Saksamaa – võidu tagajärgi kodumaale, kodudele ja üle kõige – lähedastele.²⁹ Tšehhi sõjameeste motiive Esimeses maailmasõjas analüüsinud Jiří Hutečka sõnul tulenes mobilisatsiooni edukus kartusest võimaliku karistuse ees kõrvalehoidmise korral ning lootusest lühikesele sõjale.³⁰

Alexander Watsoni hinnangul samastusid sõjamehed väeteenistuses olles armeega ja armee eesmärkidega ning sellest samastumisest võrsusid nii distsipliin kui ka grupivaim.³¹ Teisalt räägib Watson endale vastu, sest väeteenistuses suhestuvad sõdurid mitte niivõrd kogu sõjaväega või selle juhtkonnaga, vaid oma väeosaga, kus juurutatakse distsipliini.³² Nõustuda tuleb sellega, et tagalateenistuses sõjamehed sõbrunesid omavahel, tekkis grupivaim ja arenes distsipliin, kuid viimati nimetatu ei tekkinud iseenesest, vaid vajab tugevat väljaõpet. Hew Strachani sõnul nägi enamus sõjamehi väga vähe või üldse mitte lahingutegevust, seega sai ja jäi oluliseks kogemuseks sõjaline väljaõpe.³³ Pidades silmas aastaid 1918–1920, ei pruukinud eriti sõja alguses väljaõppeks piisavalt aega olla. Küll aga tuleb nõustuda sellega, et paljud sõjamehed lahingusse ei jõudnud.

Lahingumotivatsiooni osas on Alexander Watson leidnud, et lahingumotivatsiooni keskmes asus ühtaegu usk lõppvõitu ja isiklikku ellujäämisesse.³⁴ Teisest vaatenurgast on Watson tõdenud, et motivatsioon lahingus põhines vaenlaste kartmisel ja „mitteusaldamisel“, pidades silmas juba eelnevalt mainitud hirmu tagajärgede ees, mida võiks tuua vastase võit.³⁵

Sõjameeste motivatsiooni uurides on võimalik keskenduda ka vähese motiveerituse või võitlusele kannustavate motiivide puudumisele. Selliselt on mitmed vene ajaloolased uurinud pigem demotivatsiooni. Vene armee sõjamehi Esimeses

---

²⁸ **Vanda Wilcox.** *Morale and the Italian Army during the First World War.* Cambridge: Cambridge University Press, 2016., pp. 4–10.

²⁹ **Alexander Watson.** *Enduring the Great War. Combat, Morale and Collapse in the German and British Armies, 1914–1918.* Cambridge: Cambridge University Press, 2008, pp. 232–233.

³⁰ **Jiří Hutečka.** *Men under fire. Motivation, Morale, and Masculinity among Czech Soldiers in the Great War, 1914–1918.* New York/Oxford: Berghahn, 2019, pp. 251–252.

³¹ **Alexander Watson.** *Enduring the Great War,* P. 62.

³² **Alexander Watson.** *Enduring the Great War,* pp. 57–63.

³³ **Hew Strachan.** *Training, Morale and Modern War.* – *Journal of Contemporary History,* Vol. 41, No. 2, 2006, pp.211–227.

³⁴ **Alexander Watson.** *Enduring the Great War,* P. 141.

³⁵ **Alexander Watson.** *Enduring the Great War,* pp. 232–233.

maailmasõjas analüüsinud Aleksander Astašov pidas sõja igapäeva üldiselt depressiivseks ja demotiveerivaks. Astašov ei keskendunud motivatsioonile, vaid vaatles sõjamehi vene ühiskonna mentaliteedi muutumise raames. Tema arvates tõi senisest laialtulatusele ja intensiivsem kokkupuude võõraste kultuuridega Esimeses maailmasõjas Vene armee põhimassile kaasa tõelise vapustuse. Astašovi hinnangul kasvasid kokkupuutest võõraste kultuuridega välja sõjavastasus ja muudki probleemid, sh niigi vähese distsipliini langus ja lõpuks kadumine.³⁶ Eri-nevad meetmed, sh propaganda, osutusid ebaefektiivseteks, sest iga sõja-aastaga süvenevat kriisi ühiskonnas ja armees ei olnud Astašovi hinnangul võimalik ideoloogiliste, administratiivsete või distsiplinaarsete vahenditega lahendada.³⁷ Sarnast lähenemisviisi pakub Jelena Senjavskaja, kes on analüüsinud vene sõjamehi grupi-põhiselt, vaadeldes sotsiaalsest taustast lähtuvalt sõdurite käitumist mitmetes Venemaa 20. sajandil peetud sõdades,³⁸ keskendudes nii nagu ka Astašov sõja igapäevaelu raskustele.³⁹ Senjavskaja ja mitmed teised vene autorid pole eriti suhestunud teiste riikide ajaloolastega.

Näiteks institutsionaalsed tegurid tähistavad viha ja ideoloogiliste motiivide, sh patriotismi mõjutamist sõjameestes läbi vastavate institutsioonide – sh propagandat koostanud asutuse abil, mille sõnumid avaldati ajakirjanduses.⁴⁰

Uurijate seas on laialdalselt kasutusel mõiste esmane grupp (ingl k *primary group*). Gruppi kuulumisega kaasneb sõjaväes üksteise toetamine, lojaalsus ja turvatunde pakkumine jao-, rühma ning kompanii koosseisu kuuluvate meeste vahel. Tegemist on igati loogilise valikuga: sõdurid on sõja jooksul ümbritsetud ennekõike oma jao-, rühma- ning kompaniikaaslastest, suhestudes esmajärjekorras nendega ja kogedes sõda oma kitsas rindelõigus koos lähimate relvavendadega. Sellest lähtuvalt ongi uurijate enamik pühendanud palju tähelepanu sõjameeste grupipõhistele teguritele. Sellise lähenemisviisi probleemiks on allüksuste tegevust käsitlevate allikate nappus, mis muudab allüksuse analüüsitava grupina keerukaks.

Vabatahtlike individuaalsed tegurid on armeega liitumisel näiteks tööpuudus (st vajadus raha järele), põnevus, kohusetunne teenida armees kodumaa

---

³⁶ Александр Асташов. Русский фронт в 1914 — начале 1917 года. Москва: Новый хронограф, 2014; Александр Асташов. Фронтальная повседневность российских солдат, август 1914 – февраль 1917 г. Диссертация. Москва: РГГУ, 2018, С.16–17.

³⁷ Александр Асташов. Фронтальная повседневность российских солдат, С. 300–302.

³⁸ Елена Сениявская. Человек на войне. Историко-психологические очерки. М.: Институт российской истории РАН, 1997; Елена Сениявская. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1999; Елена Сениявская. Противники России в войнах XX века: эволюция «образа врага» в сознании армии и общества. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006.

³⁹ Сениявская Е.С., Сениявский А.С., Жукова Л.В. Человек и фронтовая повседневность в войнах России XX века: очерки по военной антропологии / Е.С. Сениявская, А.С. Сениявский, Л.В. Жукова; под общ. ред. Е.С. Сениявской; Институт российской истории Российской академии наук. – М.; СПб.: Институт российской истории РАН; Центр гуманитарных инициатив, 2017 (Historia Russica).

⁴⁰ Alexander Watson. Enduring the Great War, pp. 79–80.

kaitseks.⁴¹ Vähem oluline polnud enda mehisuse tõestamine.⁴² Need on vaid mõned näited.

Poliitiline kontroll, propaganda ja karistuspoliitika Vene kodusõjas

Järgnevalt antakse ülevaade sõjameeste motivatsiooni institutsionaalsete mõjutegurite – kontrolli, propaganda ja karistuspoliitika – käsitlustest. Ilmselgelt on mõjutegureid rohkem, kuid järgnevalt antakse ülevaade üksnes nende mõjutegurite historiograafiast, millest on kirjutatud doktoritöö põhiosa moodustavates artiklites. Nii on varem käsitletud tegureid kontrolli (selle kohta vt II.–IV. Artikleid), propagandat (selle kohta vt V. artiklit) ja karistuspoliitikat (selle kohta vt VI. artiklit) analüüsivates artiklites.

Dokoritöös eelnevalt sõnastatud **poliitilise kontrolli** definitsioonini aitas jõuda suhestumine varasema historiograafia põhjal ennekõike vene ajaloolastega, kes on uurinud seda nähtust Vene kodusõjas. Vladlen Izmoziki⁴³ uurimuses Nõukogude Venemaa ja Nõukogude Liidu näitel on poliitiline kontroll partei- ja riigiaparaadi regulaarselt teostatud informatsiooni kogumine ja analüüsimine. Teavet koguti ühiskonnas valitsenud meeleoludest, suhtumisest võimude tegevusse ning äärmuslike ja valitsusvastaste gruppide käitumisest ning nende eesmärkidest.⁴⁴ Izmoziki definitsiooni kasutasid hiljem ka teisted vene ajaloolased, kuid Izmoziku tõlgendusest puudub informatsiooni kogumise ja analüüsimise eesmärk. Sergei Dianovi hinnangul oli poliitiline kontroll informatsiooni kogumine rahva poliitilisest meelsusest ja võimude vastaselt meelesstatud isikute kohta ning kogutud teabe kasutamine selleks, et suruda maha teisitimõtlejaid ja levitada elanikkonnas võimudele vajalikku ideoloogiat.⁴⁵

---

⁴¹ **Alexander Watson.** Enduring the Great War, P. 56.

⁴² **Jiří Hutečka.** Men under fire, P. 251.

⁴³ **Владлен Измозик.** Политический контроль в Советской России. 1918–1928 гг. (Автореферат) Диссертация. Москва: 1995, Изд-во Санкт-Петербург. ун-та экономики и финансов, С.13; **Владлен Измозик.** Политический контроль в Советской России в годы Гражданской войны. – Россия в Гражданской войне. 1918–1922. Энциклопедия в 3 томах. Т. 2. РОССПЭН, 2020–2021, С. 799–801; **Сергей Дианов.** Политический контроль в Пермском крае в 1919–1929 гг. Диссертация. Перм: 2007, Пермский государственный педагогический университет, С. 8–9.

⁴⁴ **Владлен Измозик.** Политический контроль в Советской России. 1918–1928 гг. (Автореферат) Диссертация. Москва: 1995, Изд-во Санкт-Петербург. ун-та экономики и финансов, С.13; **Сергей Дианов.** Политический контроль в Пермском крае в 1919–1929 гг., С.8–9; **Юлия Калинина.** Политотделы в системе политического контроля на Балтийском флоте: 1919–1921. Диссертация. Санкт-Петербург: 2007, Санкт-Петербургский институт истории, С.4.

⁴⁵ **Сергей Дианов.** Политический контроль в Пермском крае в 1919–1929 гг. Диссертация. Перм: Пермский государственный педагогический университет, 2007, С.261–262.

Nõukogude tsensuuri on põhjalikumalt uurinud Tatjana Gorjajeva, Irina Davidjan ja Vladlen Izmozik.⁴⁶

Punaarmee tegelesid rinnete ja armeede tasandil⁴⁷ nii poliitilise kontrolliga kui ka ideoloogilise kasvatustööga, st punaarmeelaste motivatsiooni kujundamisega, poliitosakonnad.⁴⁸ Lisaks teostas punaväelaste meelsuse kontrolli ka enamlaste salapolitsei – tšekaa (Kontrevolutsiooni ja sabotaaži vastu võitlemise ülevenemaaline erakorraline komisjon) –, mis oli ühtlasi karistuspoliitika elluviimise peamiseks instrumendiks.

Tšekaa ajalugu uurinud Vene uurijad on tihti pühendunud institutsiooni toimimisele, käsitledes tšekaad kui karistuspoliitika teostajat pigem keskparaadi tasandil⁴⁹, ent leidub ka uurimusi perifeerias tegutsenud tšekistidest.⁵⁰ Nende uurimustest enam väärivad märkimist mitmed tšekaa ajalugu kajastavad dokumendikogumikud.⁵¹

Lääne ajaloolaste seas on jäänud seni ületamatuks Simon Wolini ja Robert M. Slusseri teos nõukogude salapolitsei⁵² ning esile võib tõsta ka Slusserist inspireeritud George Leggetti ülevaateid tšekaa algusaastaist.⁵³ Ühed põhjalikumad

---

⁴⁶ **Татьяна Горяева.** Политическая цензура в СССР. 1917–1991 гг. Москва: РОССПЭН, 2009; **Ирина Давидян.** Военная цензура в России в Годы гражданской войны 1918–1920 гг. – Cahiers du Monde russe, Vol. 38, No. 1/2, Guerre, guerres civiles et conflits nationaux, dans l'Empire russe et en Russie soviétique, 1914–1922 (Jan. – Jun., 1997), pp.117–125; **Владлен Измолик.** Перлюстрация в первые годы советской власти. – Вопросы истории, No. 8, 1995, С.26–35.

⁴⁷ **Роберт Калужный.** Красная армия 1918–1934. Структура и организация. Справочник. Москва: Фонд «Русские витязи», 2019.

⁴⁸ **Юлия Калинина.** Политотделы в системе политического контроля на Балтийском флоте: 1919–1921. Диссертация. С. 185.

⁴⁹ **Мария Яковлева.** Организация и деятельность Московской чрезвычайной комиссии. 1918–1922 годы. Диссертация. Москва: Московский гуманитарный университет, 2010; **Ольга Санковская.** Формирование кадров всероссийской чрезвычайной комиссии, 1917–1922 гг. На материалах центрального аппарата ВЧК. Диссертация. Архангельск: Поморский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 2004.

⁵⁰ **Павел Мистрюгов.** Местные чрезвычайные структуры советской власти в 1918–1922 гг. Диссертация. Самара: Самарский государственный университет, 2014, С. 263; **Екатерина Кобелева.** Место и роль органов ЧК в процессе становления Советского государства. 1918 – начало 1922 гг. На материалах Пермского Прикамья. Диссертация. Пермь: Пермский государственный университет, 2005, С. 207–216.

⁵¹ Vt näiteks: Из истории ВЧК. 1917–1921 г. Сборник документов. Москва: Госполитиздат, 1958; Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. Документы и материалы. Том 1. 1918–1922. Москва: РОССПЭН, 1998; Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917–1991. Справочник. Составление, введение и примечания А.И. Кокурина, Н.В. Петрова. Научный редактор Р.Г. Пихоя. Москва: МФД, 1997; Архив ВЧК. Сборник документов. Москва: Кучково поле, 2007.

⁵² Simon Wolin and Robert M. Slusser (Eds.). The Soviet Secret Police. New York: Frederic A. Praeger, 1957.

⁵³ **George Leggett.** The Cheka. Lenin's Political Police. The All-Russian Extraordinary Commission for Combating Counter-Revolution and Sabotage (December 1917 to February 1922). Oxford: Clarendon Press, 1981.

käsitlused pärinevad Peter Holquisti sulest, kes on analüüsinud tšekistide järelevalveraporteid Vene kodusõjas.⁵⁴ Tema sõnul oli tšekistidel kaks omavahel seotud eesmärki: anda võimuaparaadile ülevaade elanikkonna meeleoludest ja „kujundada rahva teadvust“ võimudele meelepärases suunas.⁵⁵ Nõukogude režiim vajab kohe algusest järelevalvet ennekõike selleks, et vormida „ uut inimest“. ⁵⁶ Holquisti artikkel aitas näha kättesaadavat allikmaterjali laiemas spektris.

Karistuspoliitikat käsitledes on uurijad keskendunud eriti väejooksu põhjustele ja desertööre karistanud institutsioonidele. Esimene mahukas uurimus pärineb Konstantin Levšinilt, kes leidis, et väejooks omandas juba 1918. aasta lõpus sedavõrd ohtlikud mõõtmed, et selle vastu võitlemiseks moodustati eriline komisjon – Komdesertdir.⁵⁷ Järgnevatel uurijatel jäi üle probleemi uurida erinevate piirkondade näitel.⁵⁸ Regioonide näidisjuhtumite põhjal ilmnevad karistuspoliitika piirkondlikud eripärad Vene kodusõjas. Jevgeni Naumov on hinnanud, et massiline väejooks takistas Punaarmee formeerimist ja mõjus negatiivselt punaväelastele lahingus ja tagalas. Naumov annab oma käsitluses ülevaate probleemiga võitlemisest Idarinde näitel, kirjeldades seal väljakujunenud lahendust – piirduda praktilistel kaalutlustel masshukkamiste asemel hoiatuste või hirmutamisega.⁵⁹

Teine karistuspoliitika institutsioon oli tribunalid, milles langetati otsused pigem otsustajate parema äranägemise või kohtunike ja kohtualuste isiklike vastuolude põhjal. Aleksandr Makutitšev on hinnanud, et enamlaste režiim vajab Vene kodusõja erilisi olusid arvestades ellujäämiseks erakordseid meetmeid.⁶⁰ Kuid need polnud küll 20. sajandi ajaloos unikaalsed. Tribunalide tegevust erinevates regioonides on uurinud Igor Malõhh Lõuna-Uuralite⁶¹ ja Dmitri Gorjev Kubani-Musta mere piirkonna näitel.⁶²

---

⁵⁴ **Peter Holquist.** "Information Is the Alpha and Omega of Our Work": Bolshevik Surveillance in Its Pan-European Context. – The Journal of Modern History, Vol. 69, No. 3, 1997, pp.415–450.

⁵⁵ *Ibidem*, pp. 445–450.

⁵⁶ **Peter Holquist.** "Information Is the Alpha and Omega of Our Work", pp.415–450.

⁵⁷ **Константин Левшин.** Дезертирство в Красной Армии в годы гражданской войны на Северо-Западе России, 1918–1921 гг. Диссертация. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2012, С. 23–109, 273–275.

⁵⁸ **Анжела Долгова.** Дезертирство из Красной армии и борьба с ним в 1918–1920 гг. как конфликт между властью и населением (на материалах Пермской губернии). Диссертация. Москва: РГУ, 2016, С. 60–61.

⁵⁹ **Evgenii O. Naumov.** The Struggle Against Desertion on the Red Army's Eastern Front, 1918. – Military Affairs in Russia's Great War and Revolution: Military and Society, pp. 117–144.

⁶⁰ **Александр Макутчев.** "Приговор окончательный и обжалованию не подлежит..." Революционные трибуналы в Советской России. Москва: АИРО-XXI, 2020, С.159–160.

⁶¹ **Игорь Малых.** Создание и деятельность революционных трибуналов на Южном Урале в 1919–1921 годах: исторический аспект. Диссертация. Челябинск: Челябинский институт Уральского академии государственной службы, 2010, С.214.

⁶² **Дмитрий Горьев.** Деятельность революционных трибуналов на Кубани 1918–1922 гг. Диссертация. Армавир: Армавирский государственный педагогический университет, 2011, С.172.

Mainitud uurimused näitavad, kui keeruline oli Nõukogude Venemaal lahendada korraga tohutul territooriumil kahte probleemi: elavjõu puudust Punaarmees ja punaväge lagunemisega ähvardavat väejooksu.

Propagandast Esimese maailmasõja ajal ja järgneval perioodil on kirjutatud tohutult käsitlusi, mistõttu piirduakse siinkohal iseloomustava näitega Vene kodusõja aastatest 1918–1920. Kodusõja-aegset propagandat uurinud Jelena Jermolenko väitel kätkes enamlaste propaganda endas mitmekülgsed katseid kõnetada erinevaid ühiskonnakihte. Seetõttu pidi nende propaganda olema totaalne ja kõikehõlmav ning eesmärgiks oli võita kodusõjas enda poole võimalikult paljusid. Samuti sooviti näidata kõiki nõukogude võimuaparaadi tegevusi ja erinevatel elualadel rakendatud uuendusi positiivsest küljest. Jermolenko hinnangul õnnestus inimeste kaasamine ja reformide positiivne kajastamine enamlastel massilise propaganda tõttu edukalt.⁶³

Poliitiline kontroll, propaganda ja karistuspoliitika Eesti Vabadussõjas

Eesti ajalookirjutuses on aastatel 1918–1920 poliitilist kontrolli teostanud asutuste süvitsi uurimine algusjärgus. Tsensuuriaruannet allikaliigina on käsitlenud Tiit Noormets, kuid ilma tsensuuri teostanud sõjakontrolli loomist ja juhendeid süvitsi avamata.⁶⁴ Värskeim, Rain Pomerantsi magistritööna koostatud uurimus sõjatsensuurist vaatab tsensuuri kui eraldiseisvat nähtust, mitte kui poliitilise kontrolli ühte mehhanismi. Pomerants on andnud põhjaliku ülevaate tsensuuri peajoonest – tsensuur ajakirjanduse, telegraafside, erakirjade ja filminduse üle – Vabadussõjas. Paratamatult piiras lai teemakäsitlus Pomerantsi süvenemist sõjatsensuuri alaliikidesse, millega kaasnes oluliste alusdokumentide märkamata või kaasamata jätmine.⁶⁵

Mitmed eesti ajaloolased – Marko Mihkelson, Taavi Minnik ja Reigo Rosenthal – on uurinud erakorraliste kohtute tegevust ja karistuspoliitikat Vabadussõjas. Marko Mihkelson analüüsis nii pantvangide elutingimusi ja õiguslikku olukorda

---

⁶³ **Елена Ермоленко.** Агитационно-пропагандистская работа РКП(б) в условиях Гражданской войны: 1917–1920 гг. Диссертация. Москва: Кроноцкий филиал Московского государственного открытого Университета, 2006, С. 183.

⁶⁴ **Tiit Noormets.** „... lubatakse anda nii, et püssirauad lume sees särisevad.“ Sõjakontrollipunktid Vabadussõja ajal. Kirjade tsenseerimisel saadud teated. – Tuna, nr 2, 2019, lk 105–106.

⁶⁵ **Rain Pomerants.** Trükitööde sõjakontroll Vabadussõjas. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2023.

Eesti Tööraha Kommuuni koonduslaagris⁶⁶ kui ka laiemalt kommuuni vägivallaaparaadi tegevust tšekaa näitel.⁶⁷

Kogu perioodi ajutiste kohtute probleemistikus ongi kesksel kohal mitte niivõrd sõdivate poolte moraalne õigus erikohtute rakendamiseks ega karistuspoliitika mõju sõjameeste motivatsioonile või moraale, kui õiguslik olukord, mille valgustamist on hiljem jätkanud Taavi Minnik ja Reigo Rosenthal. Minnik võrdles laiemalt kahe vastaspoole terrorit aastatel 1918–1919, koostades sel teemal magistritöö⁶⁸ ja selle põhjal artikli⁶⁹. Hiljem jätkas Minnik kitsamate uurimustega nii tšekaast⁷⁰ kui ka rahvaväe välikohtutest⁷¹. Rosenthal on käsitletud välikohtute tegevust Eesti sisejulgeoleku tagamisel,⁷² uurides sh enamuses kahtlustavate osas ellu viidud karistuspoliitikat kui repressioone.⁷³ Ühe värskeima uurimuse autor Ants Jürman uurib ka Vabadussõjale eelnenud aastaid ja käsitleb karistuspoliitika probleemi ajavahemikus 1917–1919.⁷⁴

Kõik nimetatud ajaloolased on koostanud töömahukaid uurimusi, võimaldades järgnevatel uurijatel keskenduda kitsamalt sõjameeste motiividele. Ilma nendeta poleks olnud mõeldav siinse doktoritöö raames motivatsiooni probleemi rahvaväe ja Punaarmee võrdluses käsitleda. Taavi Minniku uurimus välikohtutest lülitati osaliselt – koguteose eesmärke silmas pidades küll pigem vihjamisi – Lauri Vahtre eestvedamisel ja arvestatavas osas Peeter Kaasiku koostatud kahekõitelise üldkäsitluse koosseisu.⁷⁵

Varasemaga võrreldes on olemas selge tendents esitada samade sõjameeste osalemise kohta erinevates sõdades järjest komplekssemaid küsimusi. Olgu siis keskendudes mikrotasandil üksikule sõjamehele nagu Anu Raudsepp⁷⁶, võrreldes sõjamehi rahvuskeskselt pikemal aegreal nagu Aigi Rahi-Tamme ja Liisi Esse

---

⁶⁶ **Marko Mihkelson.** Eesti Tööraha Kommuuni I koonduslaager. – Tundmatu Eesti Vabariik. Tallinn: Jaan Tõnissoni Instituudi kirjastus, 1993.

⁶⁷ **Marko Mihkelson.** Punane terror Eestis 1918–1919. Diplomitöö. Juhendaja Jüri Ant. Tartu: Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, lähiajaloo õppetool, 1993.

⁶⁸ **Taavi Minnik.** Terror ja repressioonid Eesti Vabadussõjas. Magistritöö. Juhendaja PhD Magnus Ilmjärv. Tallinn: Tallinna Ülikool, ajaloo instituut, 2010.

⁶⁹ **Taavi Minnik.** Terror ja repressioonid Eesti Vabadussõjas: historiograafia, allikad ja edasises uurimisvõimalused. – Eesti ajaloost 19.–20. sajandil. Uurimusi historiograafiast, allikaõpetusest ja institutsioonidest. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 19 (26). Tõnu Tannberg (koostaja). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2012, lk 245–266.

⁷⁰ **Taavi Minnik.** Kontrevolutsiooni vastu võitlemise komisjonid enamlaste terroripoliitika täideviijatena Eestis aastail 1918–1919. – Acta Historica Tallinnensia, 2015, nr 21, lk 51–68.

⁷¹ **Taavi Minnik.** The Establishment of Drumhead Courts Martial and their actions. – Juridiskā zinātne / Law, No. 7, 2014, pp. 99–112.

⁷² **Reigo Rosenthal.** Kord ja kohus. Eesti sõjaväejuhtkond Vabadussõja-aegses sisepoliitikas. Tallinn: Argo, 2019.

⁷³ **Reigo Rosenthal.** Eesti Vabadussõda. – Eesti sõjaajalugu. Valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani (koostaja Tõnu Tannberg). Tartu: 2021, Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 109–110.

⁷⁴ **Ants Jürman.** The White and Red Terror in the Eastern Part of Viru County in 1917–1919. Estonian Yearbook of Military History, 11 (17) 2021, pp. 181–218.

⁷⁵ Lauri Vahtre (koostaja). Eesti Vabadussõja ajalugu. I–II kd. Tallinn: Varrak, 2020.

⁷⁶ **Anu Raudsepp.** Kooliõpetaja Gustav Martinsoni (1888–1959) rahvuslik-kultuuriliste vaadete mõjutegurid Esimeses maailmasõjas. – Ajalooline Ajakiri, 2018, 1 (163), lk 3–26.

artiklis⁷⁷ või vaadeldes Eesti iseseisvumist laiemas kontekstis, rahvusteüleselt, nagu Mart Kuldkepa monograafias.⁷⁸

Seni pole uuritud poliitilist kontrolli Esimese maailmasõja järel Eesti ala ja eestlaste näitel aastatel 1918–1920. Teemast on kirjutanud sõjatsensuuri uurinud Rain Pomerants⁷⁹, kuid perioodi tsensuuri- ja meelsusaruannete üheskoos analüüsimine toob esile uusi pooltoone ühiskonna tollastes hoiakutes. Ka mõjutustegevuse sisu ja ulatust jätkusõdades pole seni kuigivõrd uuritud.

Üldistades saab sõjameeste motiivid jaotada kolme kategooriasse: institutsionaalsed, grupipõhised ja individuaalsed tegurid. Motivatsiooni ja moraali puhul on võimalik, et mõlemat nähtust mõjutavad kohati samad tegurid, kuid nende läbisegi käsitlemine hägustab lõpptulemusi. Teisalt on senistes sõjameeste motivatsiooni analüüsivates eriuurimustes tuginetud pea eranditult suurriikide ja -rahvaste näidetele. Uurimata on kõigi endise Vene impeeriumi väikerahvaste sõjameeste motiivid ja nende motiivide mõjutamine Esimesele maailmasõjale vahetult järgnenud sõdades. Siinne doktoritöö täidab tühimiku historiograafias selliselt, et motivatsiooni on analüüsitud rangelt eraldi nähtusena. Selliselt ei kilustu uurimuse fookus.

Eesti sõjameeste Vabadussõja-aegse motivatsiooni käsitlus senises ajalookirjutuses

Ühtegi eriuurimust rahvaväes või Punaarmees teeninud eestlaste motivatsioonist Vabadussõjas pole. Samuti pole eraldi käsitletud poliitilise kontrolli, propaganda ja karistuspoliitika mõju sõjameeste motivatsioonile.

Kõige ligilähedasemad tekstid eesti sõjameeste motivatsioonist eriuurimuste tasemel valmisid Teise maailmasõja-eelses eesti kaitseväes. Autorid ei kasutanud mõistena motivatsiooni, kuid analüüsisid eesti sõjamehi tegutsema panevate teguritena rahvustunnet, patriotismi ja eestlaste iseloomuomadusi.

Major Richard Maasingu 1925. aastal kaitstud ja järgmisel aastal avaldatud väitekiri käsitles eestlaste tahet sõdida,⁸⁰ tehes seda küll mõnevõrra vaatenurgast, mis võimaldas tema trükist kasutada rahvusliku propaganda tegemiseks nii sõjaväes kui ka üldhariduskoolides.⁸¹ Kokkuvõtvalt leidis ta, et Vabadussõjas eestlasi võitlema – ja võitma – innustanud rahvustunne ja isamaaarmastus olid sõja järel

---

⁷⁷ **Aigi Rahi-Tamm, Liisi Esse.** 'In spite of everything, life is still beautiful!', pp. 249–269.

⁷⁸ Kuigi sõjamehed pole nimetatud teose fookuses, on Kuldkepa teos teenäitajaks, kuidas oleks võimalik tulevikus sõjamehi näiteks regiooniti võrrelda. Lähemalt: **Mart Kuldkepp.** Põhjamaine Eesti. Rahvusriigi sünd. Tallinn: Varrak, 2024.

⁷⁹ **Rain Pomerants.** Trükitööde sõjakontroll Vabadussõjas.

⁸⁰ **Richard Maasing.** Morral ja sõda. Tallinn: Kindralstaabi VI osakond, 1926.

⁸¹ **Toivo Kikkas.** Rahvuslik propaganda 1920. aastate Eestis major Richard Maasingu käsitluses. Tuna, 2 (2022), lk 24–40.

lahtunud ning vajasis süsteemselt tugevdamist, sest samad nähtused olid Maasingu hinnangul eesti kaitseväge kõige tugevamateks alusteks ka tema väitekirja valmimise ajal.⁸²

Peagi valmis kapten Mart Haberi väitekirja, mis käsitles eestlasi sõduritena läbi ajaloo, analüüsides sealhulgas eestlaste meeleolusid Vabadussõja eel ja ajal.⁸³ Ta keskendus pigem võitlusvõimele, st moraalile, mitte motivatsioonile. Haber pakkus välja viis peamist eestlaste iseloomuomadust: alalhoidlikkust, egoismi, visadust, praktilisust, omakasupüüdlisust. Lisaks rõhutab ta, et eestlane on tuntud vihapidaja, kes ei unusta tehtud ülekohtu ja on oma loomult iseseisev. Nende omaduste selgitusi lugedes leiab neis seoseid motivatsiooniga, kuid seda läbisegi moraaliga.⁸⁴ Nii Maasing kui ka Haber tuginesid oma väidetes peamiselt tollastele eestlaste rahvuslikke iseloomujooni käsitlevatele kirjutistele.

Kõige põhjalikumaks rahvaväge motiive kajastavaks uurimuseks on kapten Karl Tuvikese tekst, mis käsitleb eesti rahva suhtumist Vabadussõtta. Allikaid, millele Tuvikese väited tuginevad, pole võimalik kontrollida, kuna jättes kõrvale üksikud viited perioodikale, on tema ainus viide võimalike teiste allikalikide kasutamisele „K.T. uurimus paljudel andmeil“.⁸⁵ Tuvikene oli olnud alates 1930. aasta sügisest vabadussõja ajaloo komitee töökomisjoni abi kohusetäitja, seega allikmaterjal polnud talle võõras. Tegemist pole n-ö patriootliku tekstiga ja Tuvikene annab teemast küllalt mitmetahulise ülevaate. Teisalt on selliselt koostatud uurimusega sisuliselt keerukas nõustuda või sellele vastu vaielda. Mitmetes tabelites loetleb ta terve rea poliitilisi, organisatsioonilisi, majanduslikke ja „rahvuspühholoogilisi“ põhjuseid. Tegu pole valdavalt mitte küll motiveerivate, vaid motivatsiooni või hoopis võitlusemoraali langetavate põhjustega. Tuvikene pakub koheselt võimalikke lahendusi sarnaste kitsaskohtade ületamiseks Vabadussõja järgses kaitseväes ning tema levinuim lahendus sõjameeste motiveerimiseks on kasvatus- ja selgitustöö. Nii esialgse vabatahtlike kui ka hilisema sundmobilisatsiooni ühise probleemina nägi Tuvikene riigivõimu esialgset nõrkust enda kiirel ja kindlal makspanekul. Vabatahtlike mobilisatsiooni luhtumisel nägi ta kokku 11 erinevat põhjust.⁸⁶ Loetletud motiivid on küll mitmekülgsed ja süsteemselt koondatud, kuid Tuvikese tehtud järeldustega diskuteerimisel seisneb probleem ennekõike selles, et tema väidete aluseid pole võimalik kontrollida. Tuvikese põhiteesideks olid, et suurimaks probleemiks oli jõukamate ja haritumate ühiskonnakihtide vähenemine panus võitlusesse ning peamiselt eestlaste rassiliste ja ideoloogiliste omaduste tõttu oli rahvas Vabadussõja alguses vähemotiveeritud.⁸⁷

⁸² **Richard Maasing**, *Morral ja sõda*, lk 51.

⁸³ **Mart Haber**. Eestlane sõdurina. Järeldusi kaitseväge komplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks. Väitekirja. 1932. – KVÜÖA toimetised, 9/2008, lk 184–200.

⁸⁴ **Mart Haber**. Eestlane sõdurina, lk 252–257.

⁸⁵ RA, ERA.2124.3.1561. Karl Tuvikene. Eesti rahva suhtumine vabadusvõitlusesse 1918–1920. 1933.

⁸⁶ RA, ERA.2124.3.1561, l. 28–30, 43. Karl Tuvikene. Eesti rahva suhtumine vabadusvõitlusesse.

⁸⁷ RA, ERA.2124.3.1561, l. 45–46. Karl Tuvikene. Eesti rahva suhtumine vabadusvõitlusesse.

Selliselt oli tema kirjutis samm edasi Maasingu ja Haberi uurimustest, kuid ikkagi kantud ajastu vaimust, mille najal andis analüüsis tooni ennekõike rahvuslik vaatenurk. Vabadussõja ajaloo komitee materjalide seas olevad teised sarnased kirjutised on mahult vähem kaalukad.

1937. aastal avaldatud Eesti Vabadussõja ajaloo koguteos eelnimetatud uurimusi ei kaasanud. Rahvaväe mobiliseerimist analüüsid küll tõdeti, et mobiliseerimise õnnestumiseks on mobilisatsiooniaparaadi ettevalmistamise ja kohalike omavalitsuste suhtumise kõrval ka kodanike suhtumine mobilisatsiooni, kuid sellega piirduti.⁸⁸ Eesti rahva meeleolu loeti sõjatüdimuse tõttu madalaks ja leiti, et vajalik oli isamaaline selgitustöö. Ometigi peatutakse motiividel, tõdedes, et sissetunginud punavägede tegevus võimaldas pooli valida: „Neile, kes tundsid enamlusele kaasa, avanes taandumisel võimalus sissetungijatega ühineda. Ülejäänud, õppinud ise lähemalt tundma enamlaste võimu halbusi, muutusid kindlamiini nende vastasteks.“ Rindel võitlevate rahvaväelaste motiveerimiseks – „virgutamiseks järjest suuremale ohvrimeelsusele“ – loeti Ajutise Valitsuse lubadust anda tasuta maad, mida teose autorid pidasid autasuks.⁸⁹ Tõdetakse, et kuigi ajakirjanikud tegid sõja alguses tõsist tööd selleks, et innustada rahvaväega liituma, jäi sõjas kirjalik propaganda nõrgaks.⁹⁰ Ajakirjanike kui propagandistide rolli pole seniajani süvitsi uuritud. Teada on vaid see, et sõjakirjasaatjana tegutsenud lehemehi propagandistideks lugeda ei saa.⁹¹

Nõukogude perioodil ei kerkinud esile küsimust, miks võideldi punavägedes. Põhjalikuim uurimus eesti sõjameestest punavägedes oli Johannes Tipneri koostatud ülevaatlik teos Punaarmee eesti väeosade loomisest ja lahingutest. Sõjameeste motiive teose autor ei analüüsinud.⁹²

Põhjalikumalt diskuteerida on alust ennekõike väitekirja koostamisele vahele eelnenud käsitlusega. Vabadussõja uusimaks teoseks on juubeliaastal ilmunud ning Lauri Vahtre eestvedamisel ja arvestatavas osas Peeter Kaasiku koostatud kaheköiteline üldkäsitlus.⁹³ Vahtre, Kaasik, Reigo Rosenthal, Taavi Minnik ja mitmed teised tunnistavad eesti sõjameeste motiivide mitmetahulisust. Koguteose formaadi ja vastavate eriuurimuste puudumise tõttu on sõjameeste motivatsioon arusaadavatel põhjustel nendele autoritele pigem kõrvaline teema. Kesken- dutakse peamiselt rahvaväelaste vaatenurgale. Koguteose autorite võimalusi piirab motivatsiooni ja mitmete seda mõjutanud tegurite avamisel vastavate uurimuste puudumine.

On selge, et süvenemist motiividesse või motivatsiooni kui nähtuse süsteemset käsitlemist on välditud, mis on ka mõistetav, et mitte killustada üldteose pealiini liigsete kõrvalpõigetega. Kohati on keeruline teose autoritega dialoogi asuda,

---

⁸⁸ Eesti Vabadussõda. 1918–1920. I. Tallinn: Mats, 1996, lk 195.

⁸⁹ Eesti Vabadussõda, lk 276–277.

⁹⁰ Eesti Vabadussõda, lk 194.

⁹¹ **Toivo Kikkas.** Eesti sõjakirjasaatjad Vabadussõjas. – *Methis Studia humaniora Estonica*, 26 (33), 2024, 46–60.

⁹² **Johannes Tipner.** Punaarmee Eesti väeosade võitlusteest: 1917–1920. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957.

⁹³ Lauri Vahtre. Eesti Vabadussõja ajalugu. I–II kd.

sest mitmel juhul pole teada, kes konkreetselt seisab ühe või teise väite taga. Viiteaparatuuri puudumise tõttu – seegi otsus on arusaadav – pole paraku teada sedagi, millisele uurimusele või allikatele täpsemalt tuginetakse.

Rohkem küsimusi tekitab ja arutelu võimaldab ennekõike semantika – kas koguteoses peetakse kaitsetahet ja meeleolusid motivatsiooni sünonüümideks või üksnes motivatsiooni üheks osiseks, s.o motiiviks? Viimasel juhul on raske vastu vaielda, sest nii kaitsetahe kui ka „meeleolu“ on kahtlemata olulised motiivid. Siinkirjutajale jääb mulje, et teose autorid peavad kaitsetahetest ja „meeleoludest“ rääkides silmas motivatsiooni. Oleks hea, kui vastavasisuline terminoloogia edaspidi selgineks ja ühtlustuks või saaks vähemalt senisest laiemast arutelu osaks.

Sisult on motiivide ja motivatsiooni mõjutanud tegurite raamistik üldteoses olemas ja rääkida saab ennekõike nendes valitsevatest lünkadest, mis vajaksid täitmist. Andes ülevaadet eestlaste kaitsetahetest, on eelmainitud koguteose autorid seisukohal, et Vabadussõja esimesel kuul puudus ühtne hoiak⁹⁴ ja ka sõja esimest poolt aastat tähistava esimese kõite lõpus jääb kõlama tõdemus, et sõdurite keskel leidis igasuguseid hoiakuid.⁹⁵ Kahtlemata oli see nii, kuid on veel nüansse, mis rikastaks tervikpilti. Näiteks hindab Taavi Minnik punast terrorit kui mõjurit, mis avas lihtinimeste silmi punavõimu suhtes.⁹⁶ Parem oleks olnud välja tuua sedagi võimalust, et punaste hirmuteod võinuks motiveerida kättemaksuks rahvaväega liituma. Või siis hoopis vastupidi – panna hirmu ja sunni tõttu enamlaste kontrollitud Eesti alal mehi kuulekamalt Punaarmee mobilisatsiooniga kaasa minema.

Eraldi rahvaväelaste kategooriana rõhutatakse vabatahtlike rahvuslikku motiivieritust, adudes samas tollaste ühiskonnakihtide killustatust. Esile tuuakse rahvuslikult meelestatud koolinoori, keda kannustas lisaks ideoloogiale nooruslik uljus.⁹⁷ See on kahtlemata hoopis mitmetahulisem vaatenurk, kui enamik sõjaeelseid käsitlusi, mis soovisid näha eesti rahvast võrdlemisi ühtse kooslusena. Teose autorid pakuvad veelgi mitmekülgsemat valikut vabatahtlike väeosadega liitumise põhjustest. Ühe võimalusena pakutakse, et sattudes kindlameelsemate meeste sekka, lasti ennast kaasa tõmmata.⁹⁸ Siin võib näha nii grupisiseseid kui ka suhtlusvõrgustike mõjusid, mida tasuks kindlasti süvitsi vähemalt näidisuhtumite abil analüüsida.

Mobilisatsioonist ülevaadet andes nendivad autorid, leidus neid, kes ei soovinud sõdida ei Eesti Vabariigi ega üldse kellegi eest. Selles osas kordub 1937. aasta koguteose seisukoht maailmasõja põhjustatud sõjatüdimuse mõjudest ja koheselt ei olegi põhjust sellele vastu vaielda. Autorid tõdevad, et 1919. aasta kevadel ei vastanud rahvaväe motivatsioon kindlasti väejuhatuse soovidele ja välikohtutest hoolimata ei kadunud väejooksu probleem. Vabatahtlikud olevat saanud sõjaväes teenimise ja sõdimise eesmärkidest paremini aru, samas kui

---

⁹⁴ Eesti Vabadussõja ajalugu, I kd, lk 194.

⁹⁵ Eesti Vabadussõja ajalugu, I kd, lk 503.

⁹⁶ *Ibidem*, I kd, lk 268.

⁹⁷ Eesti Vabadussõja ajalugu, I kd, lk 196.

⁹⁸ Eesti Vabadussõja ajalugu, I kd, lk 211–212.

mobiliseeritud olid ebakindlad.⁹⁹ Siit kerkib esile teema, mis on senises eesti ajalookirjutuses liiga põgusalt avatud ja väärrib tulevikus palju põhjalikumat uurimust – see, kuidas rahvaväe mobilisatsiooni Eesti ala eri paigus läbi viidi. Dokumentidest on teada, et seda ei tehtud kõikjal ühtviisi ja kehtivaid määrusi järgides.

Kõlama jääb ennekõike teose lõppjärgeldustes kajastuv seisukoht, et eesti sõdurit motiveeris sõdimine oma maa eest ja ajas kasvav tunnetus tagala toetusest. Samas leitakse, et eesti sõdur osutus keskel läbi visaks, iseseisvaks ja pragmaatiliseks.¹⁰⁰ Neid eestlaste iseloomuomadusi loetles ligi sajand varem ka eelmainitud kapten Haber ja polegi põhjust neid seisukohti kahtluse alla seada. Kuid nii nagu Haberi puhul tekib ka koguteose juures küsimus millele täpsemalt tuginetakse ja kas pidada rahvuslikke iseloomujooni sõjamehi motiveerivateks pole ehk kergema vastupanu teed minek. Kuid kahtlemata on eestlaste iseloomu uurimisel pikk ajalugu alates Matthias Johann Eiseni eesti sugu käsitlevast teosest ja pika aja vältel on need seisukohad kinnistunud – ehk õigustatult.

Märksa segasem on seis sõjaeelsest Eesti Vabariigi asutuste asjaajamisest ülevõetud, 1937. aasta koguteoses kasutatud ja eesti ajalookirjutuses seniajani kasutusel olnud mõistega „meeleolud“. Motivatsiooniga tekkinud probleeme kirjeldades leitakse, et kaua puhkusega olek tingis üksuses „meeleolulanguse“.¹⁰¹ Teisel „meeleolusid“ analüüsides on keskendutud peamiselt isamaalise ja enamliku maailmavaate vastandumisele. Riikliku tasandi olukorratähtlikust sõjameeste motivatsioonist – või „meeleoludest“ – ja mõju motivatsioonile on kahekõitelises teoses käsitletud samuti äärmiselt põgusalt. Autorid tõdevad vaid, et sõdurite meeleoludest aimu saamiseks asutati kindralstaabi koosseisus teadete kogumise osakond, mis koostas kahtlaste isikute nimekirju ja jälgis nende alusel kirjavahetust ning telegramme samuti kindralstaabi juurde loodud trükitööde sõjakontrollipunktide kaudu.¹⁰² Nende institutsioonide toimimise, st regulaarsete aruannete koostamise lähtealuste ja sisu avamine on lünkadeks historiograafias, mille täitmist sinne doktoritöö taotleb. Samuti on koguteoses märgitud, et kuigi Eesti Vabariigis ei asutatud kesket propagandatalitust, „tegeles valitsus meeleoludega siiski sihikindlalt.“ Mainitakse plakateid, aga ennekõike vahetu suhtluse ja ajakirjanduse mõju.¹⁰³ Nii võimalike propagandainstitutsioonide ja -vahendite – ennekõike lendlehtede – loomine kui ka tegevused on veel ühed lüngad, mida sinne väitekiri täita soovib.

Kogu vabatahtlikkuse ja eriti mobiliseerituse temaatika senistes käsitlustes on jäänud üldsõnalisemaks, kui võinuks. Suurepärast nüansirikkust on pakkunud Reigo Rosenthal, tuues Vabadussõda käsitledes kasutusele mõiste „valikuline mobilisatsioon“. Teatud rahvaväe väeosade formeerimisel kasutati n-ö valikulist mobilisatsiooni, mille käigus värvati „Eesti Vabariiki teadaolevalt või arvatavalt pooldavad inimesed“. Rosenthal tõi esile vasturääkivused Tallinna kooliõpetajate

---

⁹⁹ *Ibidem*, I kd, lk 389.

¹⁰⁰ Eesti Vabadussõja ajalugu, II kd, lk 474.

¹⁰¹ Eesti Vabadussõja ajalugu, I kd, lk 389.

¹⁰² *Ibidem*, I kd, lk 503.

¹⁰³ *Ibidem*, I kd, lk 505.

näite varal. Kooliõpetajad olid Tallinnas ametlikult mobilisatsioonist vabastatud, kuid võeti siis sunduslikult sõjaväkke.¹⁰⁴ Mujal Eestis võidi neid seega pidada vabatahtlikeks. Rosenthal pakkus laiemat vaatenurka leides, et kogu mobiliseerimise ja vabatahtlikkuse temaatika pole nii must-valge, et ühed olid sunnitud võrdlemisi ühtse massina mobilisatsiooniga kaasa minema ja teised olid saja-protsendiliselt vabatahtlikud. Lisaks usaldusväärsete meeste sihilikust värbamisest on teada näiteid (poliitiliselt) mitteusaldusväärsete kõrvalejätmisest, vabastades nad otsitud põhjustel. Mobiliseerimisel esines sõja esimestel kuudel palju enam piirkondlike erisusi vastavate määruste järgimisel, kui vaid üks eelpool refereeritud näide.

Näitena esitatud nüanss viib laiemale problemaatikani – kes olid Vabadussõjas vabatahtlikud ja kes mobiliseeritud? Ühest vastust sellele ei olegi. Ka siinne väitekiri ei ava põhjalikumalt rahvaväkke ja Punaarmee mobiliseerimise keerkurat temaatikat. Sellegi poolest tuleb võtta arvesse seda, et Punaarmee liitunud eesti sõjamehi loeti vabatahtlikeks ka siis, kui tegemist oli sõjavangi võetud või rindepüürkonnas väeteenistusest kõrvalehoidjatega. Ometigi on selge, et sellised „vabatahtlikud“ olid Punaarmee liitudes sundolukorras. Teisalt rahvaväega sõja esimesel kahel kuul liitunud paljud vabatahtlikud oleks mobiliseeritud niikuinii. Samuti ei tekkinud vabatahtlike väeosad ilma sõjaministeeriumiga kooskõlastamata ja mitmeid selliseid üksusi täiendati hiljem samuti mobiliseeritutega. Kuigi vaimult vahvad, olid mitmed vabatahtlike väeosad alguses arvult väga väikesed. Ilma mingi paatoseta tuleb tunnustada nende vabatahtlike vaprust, kes sõja alguses olukorra lootusetust tajudes sellegi poolest rahvaväega liitusid. Teisalt ei saa eitada sõjameeste enamuse pragmaatilisust.

Praeguse uurimisseisu juures ei ole teiste motiivide kõrval teada, miks eesti sõdur osutus keskeltläbi pragmaatiliseks või isegi mille alusel seda väita saab, sest eesti sõjameeste motiive ja motivatsiooni mõjutanud tegureid Vabadussõjas analüüsivad uurimused puuduvad. See kajastub nii sõjaeelse kapten Haberi väitekirjas jt tollastes kirjutistes kui ka hiljutises koguteoses. Kuid vajadus nii sõjameeste motiivide kui ka neid mõjutanud tegurite senisest põhjalikumaks analüüsiks on selgelt olemas, sest teadmised selles vallas on puudulikud. Praegune uurimisseis tuleneb sellest, et eesti ajalookirjutuses on olnud teised eesmärgid, lähenemisenurgad, fookused, küsimused ja kasutusel paljuskki teistlaadi allikad.

Siinses doktoritöös esitatakse küsimusi, suhestudes seniste käsitlustega ja jäädes avatuks võimalikeks teisteks tõlgendusteks. Erinevalt sõjaeelsete kaitseväge ohvitseride uurimustest otsitakse vastuseid tuginedes akadeemilise ajaloo uurimise standarditele. Seni põgusalt käsitletud motivatsioon vajab palju süsteemsemat, põhjalikumat ja selgemale allikalisele baasile tuginevat analüüsi – nagu ka poliitilise kontrolli, propaganda ja karistuspoliitika mõju sellele nähtusele.

---

¹⁰⁴ **Reigo Rosenthal.** Eesti Vabadussõda, lk 23.

UURIMISKÜSIMUSED

Uurimisküsimused jagunevad kahte gruppi: küsimused 1–4 puudutavad riiklikku tasandit ja väliseid motivaatoreid, küsimused 5 ja 6 aga üksikisikuid ning sisemist motivatsiooni.

- 1) Eesti Vabariik oli verivärske riik, samas kui Nõukogude Venemaa oli uudne ehk õiguslikult, püüeldes jätkuvalt laienemise poole. Mõlema riigi valitsuste ja riigiasutuste ees seisis terve rida lahendamist vajavaid probleeme. Miks ja kuidas püüdsid sõdivad pooled – Eesti Vabariik ja Nõukogude Venemaa – oma sõjameeste motivatsiooni välja selgitada?
- 2) Esimeses maailmasõjas rakendas Vene impeerium laialdaselt poliitilist kontrolli, kombineerides selleks sõjatsensuuri ja järelevalve võimalusi. Kuidas teostati poliitilist kontrolli Vabadussõjas ning kuidas rakendati selle teenistusse sõjatsensuur ja järelevalve?
- 3) Kuidas kujundasid sõdivad pooled oma sõjameeste motivatsiooni? Mis vahendeid kasutas riik oma sõjameeste motiveerimiseks ja nende motivatsiooni säilitamiseks või tugevdamiseks? Milliseid tulemusi saavutati? Esimeses maailmasõjas kasutasid sõdivad riigid selleks ühelt poolt propagandat ja teisalt karistuspoliitikat.
- 4) Mis vahenditega üritati mõjutada vastaspoole sõjamehi? Kui tulemuslikud mõjutamisüritused olid? Üldjuhul on võimalik vastaspoolt mõjutada ennekõike propaganda abil ning eelnenud Esimeses maailmasõjas rakendati seda võimalust laialdaselt.
- 5) Mis mõjutas poolte valikut üksikisiku tasandil? Eesti omariikluse idee oli avalikult välja öeldud alles aastavahetusel 1917/1918 ega olnud jõudnud laiemas avalikkuses tugevalt juurduda. Enamlus oli olnud eestlaste seas küll 1917. aasta teisel poolel võrdlemisi populaarne, kuid samuti vaid lühiajaliselt. Seega jäid nii omariikluse mõte kui ka marksistlikud ideed paljudele arusaamatuteks või vähemalt liiga värsketeks, et olla ühiskonnas tervikuna omaks võetud. See tähendas omakorda, et vähemalt osaliselt oli Eesti ühiskond avatud erinevatele arengusuundadele ja põhjuseid, miks ikkagi valiti üks või teine pool, tuleb lähemalt analüüsida.
- 6) Millised olid meeste motiivid tagalas teenides ja millised lahingus? Esimene maailmasõda oli kestnud üle nelja aasta, selles oli kui mitte rindel, siis tagalateenistuses osalenud suurem osa eesti mehi, sõjas oli langenud või haavata saanud tuhandeid eestlasi, langenud tsaarivõim ja seeläbi kadunud riigi(asutuste) autoriteet. Mis pani eesti sõjamehi sõdima?

Käesoleva töö hüpoteesiks on, et Eesti Vabariigi-poolne sund polnud rahvaväelaste sõdima sundimisel peamine mõjur. Siin on peetud silmas selle sunni rakendamist välikohtute abil. Selline oletuse alge tekkis magistritöö järel, mille

kaitsmise käigus kerkis esile küsimus – kas rahvaväelasi ei võinud motiveerida või mõjutada hästi võitlema hoopiski mitte suurem ühtsustunne võrreldes varasema Vene armee kogemusega, vaid ennekõike hirm välikohtute sunni ees? Reigo Rosenthali väitel jäi õigusemõistmise kvaliteet välikohtutes suurel määral sõja lõpuni samaks.¹⁰⁵ Ometigi pole välikohtute mõju konkreetselt sõjameestele varem uuritud, mis viis taolise hüpoteesi püstitamiseni.

---

¹⁰⁵ **Rosenthal.** Kord ja kohus, lk 190.

ALLIKAD

Doktoritöö tugineb suures osas varem kasutamata algallikatele. Põhiosas on tuginetud Rahvusarhiivi (RA) materjalidele. Lisaks arhiividele on vaadeldava perioodi materjale – näiteks lendlehti jms – säilinud muuseumites. Järgnevalt antakse ülevaade esmalt Eesti Vabariigis ja Nõukogude Venemaal poliitilist kontrolli teostanud riigiasutuste materjalidest ning seejärel rahvaväe ja Punaarmee eesti rahvuslike väeosade ridades võidelnud sõjameeste isikukesksest arhiivinaimesest (kirjad, päevikud, mälestused).

Hinnanguliselt katab allikaline baas ära umbes 15 000 sõjameest kokku ligi 85 000 eesti mehest, kes võitlesid rahvaväes ja Punaarmees. Peamiselt on selle tingliku hinnangu aluseks analüüsis kasutatud tsensuuri-, meelsus- ja poliitaruannetes tõenäoliselt kajastatud sõjameeste arv.

Tabel 1. Doktoritöös kasutatud kirjade, päevikute, mälestuste, aruannete ja kohtuprotokollide arv.

Allikaliik	Koguarv
Kirjad	117
Päevikud	32
Mälestused	84
Tsensuuriaruanded	167
Meelsusaruanded	215
Poliitaruanded	379
Tšekaa protokollid	107
Välikohtute protokollid	119

Eesti sõjavägede staabi, kindralstaabi ja diviiside staapide arhiivifondides¹⁰⁶ on säilinud sõjatsensuuri ja sõjaväe vastuluure dokumente, sh 167 sõjatsensori ettekannet ja 215 vastuluurajate koostatud meelsusaruannet. Meelsusaruanded on koostatud agentuurilt saadud andmete põhjal, samas kui tsensori ettekanded põhinevad sadadel kirjadel, olles seega esinduslikumad. Aruannetes on antud ülevaade nii sõjameeste kui ka tagala suhtumisest sõtta ja valitsusse, samuti erinevatest, sh olmelistest probleemidest. Kahjuks on dokumentide säilimises lünkad – näiteks pole alles enamikke tsensori aruandeid 1919. aasta augustist oktoobrini.

Sõjatsensuuri uurimisel jäänuks laiem pilt nägemata Sõjaministeeriumi¹⁰⁷ dokumentideta, mis sisaldavad andmeid tsensori ametisse määramistest, ning postiteenistuse¹⁰⁸ materjalideta, mille abil õnnestus välja selgitada 1919. aastal

¹⁰⁶ RA, ERA.495. Sõjavägede staap; RA, ERA.496. Kindralstaap; RA, ERA.515. 1. diviisi staap; RA, ERA.518. 2. diviisi staap; RA, ERA.1560. 3. diviisi staap.

¹⁰⁷ RA, ERA.2315. Sõjaministeerium.

¹⁰⁸ RA, ERA.54. Posti-, Telegraafi- ja Telefonitalitus.

posti läbinud kirjjade koguarv. See võimaldas kõrvutada tsensorite läbivaadatud kirjjade arve posti läbinud kirisaadetiste koguarvuga.

Punaarmee teostatud järelevalvet kajastavaid poliitosakondade aruandeid leidub nii Rahvusarhiivis – Eestimaa Kommunistlikku Partei ajalookomisjoni fondis¹⁰⁹ – kui ka Läti Riiklikus Keskarhiivis (Latvijas Valsts arhīvs – edaspidi LVA) – Läti Küttide Ajalookomisjoni fondis¹¹⁰. Viimane sisaldab sadu Läti küti-diviisi ning 2. ja 3. Läti kütibrigaadi poliitaruandeid aastatest 1919–1920. Kokku analüüsiti 379 poliitettekannet, millest põhiosa pärines Läti arhiivist. Poliitettekannetes on teatud määral märgata suundumust, mis jõudis küpsuseni Teise maailmasõja ajal ning mida Peeter Kaasik on kirjeldanud kui „skisofreenilist“ – ka negatiivse sisuga ettekandeid esitati kujul, mis pidi näitama ettekandjat positiivses võtmes.¹¹¹ Puudustest hoolimata pakuvad enamlaste järelevalvearuanded harukordset võimalust tutvuda nõukogude süsteemi toimimisega.

Mõlema poole aruannete puhul jäi õhku küsimus – kas ettekanded kõnelevad rohkem inimeste tegelikust suhtumisest valitsusse ja sõtta või sisaldavad pigem aruandeid koostanud ametnikele sobivaid vaatenurki? Eesti Vabariigi vastuluure ja tsensuuri puhul võib sellist püüet kahtlustada mõningates ülimalt nappides ja lakoonilistes aruannetes. Punaarmee poliitettekannetes on lakoonilisus juba levinum. Välistada ei saa sedagi, et nii mõnegi ametniku jaoks oli aruannete koostamise juhend liiga keeruline, ametnik ise oskamatu või laisk või ei toimunud tema „valvekorra“ ajal tõepoolest midagi nimetamisväärselt.

Propaganda uurimiseks vajalikest lendlehtedest on Rahvusarhiivi fondides¹¹² säilinud 116 erinevat eksemplari, mis pärinevad peamiselt enamlastelt. Võrdleva analüüsi tarvis valiti välja kõik 12 säilinud rahvaväe üleskutset ja 74 enamlaste lendlehte.

Karistuspoliitika avamiseks vajalikke andmeid pakkus ennekõike sõjaväe prokuratuuri säilik, mis sisaldab 1661 kohtualuse koondnimekirja koos kohtuotsustega.¹¹³ Materjal võimaldab analüüsida nii karistuspoliitikat tervikuna kui ka kõrvutada nimekirjas leiduvaid andmeid konkreetsete juhtumite säilikut andmetega. Koondnimekirjast sai valitud pooled kohtuotsustest: valikus olid need välikohtud, mille protokolle oli enim säilinud ja selliselt oli võimalik kontrollida koondnimekirjas esitatud andmete tõelevastavust.

---

¹⁰⁹ RA, ERAF.27. Kollektsoon: EKP Ajalookomisjon.

¹¹⁰ Eesti kohta pakub Läti arhiiv enamlaste luurearuandeid. LVA.45. Latviešu strēlnieku vēstures komisija.

¹¹¹ **Peeter Kaasik.** „Meeleolu on positiivne, kuid...” Avalikust arvamusest Nõukogude Eestis partei ja julgeoleku meelsuaruannete põhjal. II. – Tuna, 1, 2015, lk 64.

¹¹² RA, ERAF.27. Kollektsoon: EKP Ajalookomisjon; RA, ERA.4433. Lendlehtede ja teiste mitteperioodiliste väljaannete kollektsoon; RA, ERA.2124 Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon; RA, ERAF.24. EKP Keskkomitee Venemaa Büroo; RA, ERA.4946. Marchlewski-nimelise Lääne Vähemusrahvuste Kommunistliku Ülikooli Leningradi osakonna Eesti rahvusliku kabineti dokumentide kollektsoon; RA, ERAF.6495. Kominterni Eesti sektsioon Moskvas.

¹¹³ RA, ERA.3704.1.353. Välikohtu otsuste nimestik. 1920. (AIS annab säiliku pealkirjana ebatäpse „Sõjaväljakohtute poolt karistatud isikute tähestik“, kuid nimekirjad on esitatud välikohtute kaupa)

Süvitsi analüüsi võimaldavad rahvaväe erinevate välikohtute juurdlustoimikud, mis on lõpetatud ajavahemikus 1918. aasta lõpust kuni 1920. aasta alguseni. Välikohtute toimikuid on säilinud kokku ca 550. Paljud juhtumid leidsid lahenduse alles peale sõja lõppu või käsitlesid distsiplinaarsüütegusid ja tsiviilisikutele esitatud kahtlustusi ning jäeti kõrvale.

Arvukamalt leidub välikohtute toimikuid (kokku 390) 2. diviisi staabi fondis. Lisaks on säilinud mõned välikohtute arhiivifondid. Kõige enam toimikuid sisaldavad 6. jalaväepolgu välikohtu fond (84 toimikut)¹¹⁴ ja 4. jalaväepolgu välikohtu fond (76 toimikut)¹¹⁵. Nende kahe fondi materjalidest pooled käsitlesid väejooksu. Täpsemaks analüüsiks sai valitud 2. diviisi staabi ning 4. ja 6. jalaväepolgu 119 deserteerumise juhtumit. Valikus olid juhtumid, mille üle langetas kohus otsuse sõja ajal. Neist 108 juhul oli kirjas kohtualuse täpsem taust. Lisaks väejooksule sai nende materjalide põhjal analüüsida sõjameeste motivatsiooni.

Nõukogude poole karistuspoliitikast andsid ülevaate Eesti Tööraha Kommuni¹¹⁶ materjalide hulgas sisalduvad tšekaa ülekuulamisprotokollid ja otsused. Säilinud 48-st säilikust sai põhjalikult, alfabeetilises järjestuses läbi töötatud pooled, 24 säilikut. Nende kokku enam kui 1000 isikut hõlmanud juhtumi hulgas oli vaid 107 sõjamehi käsitlevat kohtuprotokollit. Juhtumite põhiosa puudutas rahvaväelasi ja kaitseliitlasi, kuid leidis ka neli punaväest deserteerumises või väeteenistusest kõrvalehoidmises kahtlustatut.

Rahvaväe välikohtute toimikud sisaldavad eri liiki materjale: miilitsa teated kahtlusaluste vahistamisest, vangistusasutuste teatised, miilitsa ja sõjaväe vastu luure koostatud ülekuulamisprotokollid, mitmesugused tunnistused ja palvekirjad. Pea alati leidub toimikus välikohtu protokoll, milles on kirjas kohtu koosseis, andmed süüdistatava kohta ning kohtuotsus; surmanuhtluse korral ka teade otsuse täideviimisest. Lisaks võib välikohtu toimikutest leida erinevat kirjavihetust ja asitõendeid.

Tšekaa toimikud on märksa napimad: alfabeetilises järjestuses on kokku köidetud nii üksikisikute kui ka gruppide juhtumid. Valdavalt leidub iga juhtumi kohta pooleldi täidetud blankett infoga vahistatu kohta ja tihti ühel või kahel leheküljel tšekistide koostatud ülekuulamisprotokoll koos otsusega ning teatega otsuse täideviimisest.

Ülekuulamisprotokollide kasutamine nõuab ettevaatust. Tšekaa materjalide puhul peab arvestama seda, et ülekuulataivate kallal võidi rakenda vägivalda ja kirjapandu ei pruukinud seetõttu olla tõene. Stalinismi perioodi repressioone käsitlenud David Brandenberger on pidanud vajalikuks kaasata sääraste materjalide uurimisse rohkem teiste distsipliinide esindajaid, näiteks psühholooge.¹¹⁷ Siinse doktoritöö käigus pöörati allikakriitikale teravdatud tähelepanu mõlema

---

¹¹⁴ RA, ERA.932. 6. rahvapolgu sõjavälikohus.

¹¹⁵ RA, ERA.939. 4. rahvapolgu sõjavälikohus.

¹¹⁶ RA, ERAF.28. Eesti Tööraha Kommun.

¹¹⁷ Дэвид Бранденбергер. Роль насилия и фальсификаций при подготовке протоколов допросов эпохи сталинизма. – Новейшая история России 2/2023, С. 376–398.

poole ülekuulamisprotokollide analüüsid: võeti arvesse, et ütlused esitati surve all ja pole täpsemalt teada, millised olid ülekuulatavatele esitatud küsimused.

Egodokumendid – kirjad, päevikud ja mälestused – leidsid töös kasutamist peamiselt juhtumiuuringutes. Vabadussõja ajaloo komitee töökomisjoni arhiivifond¹¹⁸ sisaldab eeskätt mälestusi, aga ka mõnda päevikut ja kirjavahetust. Unikaalse allikana pakkus keskmisest suuremat huvi Karl Tiku punakomandöriks kujunemise lugu avav päevik, mille ta kaotas lahingus ja mille sissekandeid jätkas rahvaväe ohvitser kapten Leonhard Krull.¹¹⁹ Mälestused pandi Vabadussõja ajaloo komitee korraldatud kogumiskampaania raames kirja valdavalt 1930. aastate lõpus.

Mõningat lisateavet pakkusid enamlaste mälestused, kes olid võidelnud punaväe ridades Vene kodusõjas või osalenud põrandaaluses tegevuses Vabadussõja ajal Eesti Vabariigis.¹²⁰ Enamlaste mälestused kajastavad nii 1905. aasta revolutsioonisündmusi, põrandaalust tegevust Esimese maailmasõja ja Vabadussõja ajal, ning osalt kahe maailmasõja vahel ja paaril juhul Teise maailmasõja ajalgi. Sõjamehi oli meenutajate hulgas vähe, kuid kindlasti oli enamlaste mälestustest kasu ajastu üldise fooni ja vähemal määral asjaosaliste motiivide mõistmisel – seda eriti asetatuna võrdlusesse vastaspoole dokumentidega.

Märkimisväärset abi oli punaarmee väeosade dokumentide – sisult trofee-dokumentide – kollektsioonist.¹²¹ Kuigi fond on suhteliselt väike (205 säilikut) ja temaatiliselt killustunud, puuduvad Rahvusarhiivis muud võrreldavad materjalid. Arhiivifondis on säilinud palganimekirju, päevakäske ja käskkirju, aga samuti sõjameeste isiklike dokumente jm.

Eesti näite võrdlemiseks naaberriigi Lätiga, toimus uurimistöö sealsetes mäluasutustes. Läti Riikliku Ajalooarhiivi (LVVA) fondid sisaldasid Läti Vabariigis 1919. aastal kontrolli teostanud asutuste ja välikohtute materjale. Kahjuks on sellest perioodist säilinud väga vähe allikaid tsensuuri tegevusest. Peamist kasutust leidnud Läti armee ülemjuhataja staabi fond¹²² sisaldab paari juhendit ajakirjanduse kontrollimiseks ja vaid üksikuid ettekandeid tšensoritelt. Läti Ajalooarhiivis Eesti Rahvusarhiiviga võrreldavaid välikohtute fonde pole, küll aga aitasid säilinud dokumendid vähesel määral kõrvutada Eesti ja Läti erakorraliste kohtuasutuste arengut. LVA-s, kus on tallel kommunistliku partei tegevust kajastavad materjalid, leidis dokumente punaarmee (läti) rahvuslikest väeosadest¹²³, mille hulgast pakkusid uusi nüansse punaarmee poliitaruanded, mille põhjal valmis artikkel poliitosakondadest.

---

¹¹⁸ RA, ERA.2124. Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon.

¹¹⁹ RA, ERA.2124.3.1469. Tikk, Karl – isiklik päevaraamat, II osa alates 22. aprillist 1917.a.–

¹²⁰ RA, ERAF.27. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi dokumentide kollektsioon; RA, ERAF.247. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut; RA, ERAF.395. Ajaloolis-revolutsiooniliste dokumentide kollektsioon.

¹²¹ RA, ERA.R-1534. Punaarmee väeosade dokumentide kollektsioon.

¹²² LVVA.3601 Latvijas armijas virspavēlnieka štābs.

¹²³ LVA.45 Latviešu strēlnieku vēstures komisija.

Kirjeldatud allikad võimaldavad teisigi lähinemisnurkasid ja kasutusvõimalusi tulevastele uurijatele, pakkudes potentsiaalselt perspektiivi analüüsida sõjamehi diferentseeritult, näiteks vaadeldes eraldi varem Esimeses maailmasõjas sõdinud veterane ja varasema kogemusega noorsõdureid, samuti erinevates väeliikides (mere- ja ratsavägi, soomusrongid jne) ja -osades võidelnuid. Diferentseerimist võimaldab ka erinevatest piirkondadest pärit sõjameeste kõrvutamine. Uurimisperspektiivi sõjameeste moraali/võitlusvaimu põhjalikuks analüüsimeks pakuvad tsensuuri- ja meelsusaruanded.

METOODIKA

Siinse doktoritöö metoodika põhineb võrdleva analüüsi ja semantilise analüüsi meetoditel.

Marc Bloch hindas võrdleva analüüsi meetodit „kõige efektiivsemaks kõigist võlukepikekestest“ ning nii on see ka käesolevas doktoritöös esikohal. Bloch eristas võrdleva analüüsi puhul kolme ülesannet: püstitada uurimisküsimused, katsetada hüpoteesi paikapidavust ja tutvuda eri ühiskondade ajalooliste erinevustega – ennekõike selleks, et rõhutada neist igäühe algupära. Võrdleva analüüsi meetodi peaesmärgiks on Blochi põhjal otsida sarnaseid põhjuseid, mõjutusi ja ühendusi.¹²⁴ Juhtpõhimõtet – võrrelda erisusi selleks, et esile tuua iga osa algupära, leides samas sarnaseid põhjuseid, mõjutusi ja ühendusi – on järginud ka siin- kirjutaja.

Siinses doktoritöös on võrdlust kasutatud mitmel tasandil. Üks ajamahukamaid, kuid sisult olulisemaid on aastate 1918–1920 võrdlus eelnenud perioodiga. Selle raames saadi ülevaade varasematest Vene sõjaväe seadustest (VI. artiklis) ja sõjaväe luurest ning vastuluurest (III. artiklis) ning alates 1918. aastast toimunud õigusalastest muudatustest. Teiseks võrreldi funktsioonilt sarnaseid siseriiklikke institutsioone – ainult tsensuuri (II. artiklis) ja välikohtuid (VI. artiklis) – Eesti eri paigus, avades neid asutusi juhtinud ja neis töötanud isikute tausta ning tuues uurimuse keskmesse nii kohtunike kui ka kohtualuste tausta ja viimati mainitute motiivid. Samuti sai võrrelda kahe vastaspoole erakorralisi kohtuid nii nende tegevuse seadusliku aluse kui ka tagajärgede võtmes (VI. artiklis). Võimalik oli võrrelda eestlaste motiive ja neid mõjutanud tegureid kahel pool rindejoont (I. artiklis). Põhjalikumalt sai võrrelda kahe poole sõjameeste motiivide mõjutamist lendlehtede kui propagandavahenditega (V. artiklis). Poliitiasakondade võrdluses oli võimalik kõrvutada eesti ja läti enamlaste poliitaruandeid, mille abil sooviti saada regulaarset ülevaadet punaväelaste meelsusest (IV. artiklis).

Teiseks meetodiks oli semantiline analüüs, mille abil selekteeriti dokumentidest välja motiive otseselt tähistavad märksõnad, aga samuti märksõnastati kaudselt motiive näitavad tekstiosad. Levinumadeks märksõnadeks olid: kodumaa, isamaaarmastus, viha, rahusoo, kamraadlus, majandusmured.

Allikate eriilmelisuse tõttu loobuti katsesest koostada ühtne motiivide andmebaas, kuid allikate analüüsi põhjal valmis mudel,¹²⁵ mille abil avati, selgitati ja tõlgendati motiive (vt mudeli sisuga täitmist alaosas „Doktoritöö järelused“). Nii nagu ülejäänud doktoritöö, ei pretendeeri sinne mudel kõiki nüansse kaasa- vate ja ammendavale käsitlusele, vaid püüab teha keerulist nähtust kergemini

---

¹²⁴ **Marc Bloch.** A Contribution Towards a Comparative History of European Societies. – Balázs Trencsényi, Constantin Iordachi, Péter Apor (Eds). The Rise of Comparative History. Volume One of Perspectives on Comparative and Transnational History in East Central Europe and Beyond. Budapest – New York: Central European University Press, 2021, pp. 92–105.

¹²⁵ Mudelite teoreetilistest lähekohtadest lähemalt: **John Terrell, Mark Golitko, Helen Dawson, Marc Kissel.** Modeling the Past. Archaeology, History, and Dynamic Networks. New York/Oxford: Berghahn Books, 2023.

hoomatavaks. Allikates esines terve rida motiive, mille kohta oli vaid üksikjuhte ja mis küll rikastaks üldpilti, kuid ei võimaldaks teha mingeid üldistusi. Nii näiteks töid mõned Punaarmee võidelnud eestlased esile neid motiveerinud ateismi, kuid see motiiv pani neid pooldama enamlust, mitte võitlema punavägedes.

Mudeli väljatöötamisel olid teatavaks eeskujuks David A. Lynn¹²⁶ ja Ilya Berkovich¹²⁷ mudelid. Eeskuju seisnes peamiselt idees, et sõjaline motivatsioon jaotub kolme etappi. Mõlema mudeli tugevuseks, aga samuti nõrkuseks, on nende mitmetimõistetavus. Doktoritöös loodud mudeli eesmärk on nii nagu Berkovichil võimaldada motivatsiooni terviklikumat käsitlemist.¹²⁸ Mudeli väljatöötamine algas enne artiklite kirjutamist, kuid mudel valmis peale artikleid. Seetõttu pole mudelit artiklites rakendatud, kuid selle abil on motivatsiooni eraldi analüüsitud lõppjäreldestes (mudeli sisuga täitmise selgitusi vt lähemalt alateemas „Doktoritöö järeldused“).

Siinses töös on eristatud motiive kolmel etapil:

- 1) motivatsioon sõjaväega liitumisel;
- 2) motivatsioon tagalateenistuses viibides;
- 3) motivatsioon rindeteenistuses („ohutsoonis“ ja lahingutes).

Mudelis on selge ning oluline roll täita riigi sõjalis-poliitilise juhtkonna tahet esindavatel tsensuuril, sõjaväe vastuluurel ja välikohtutel.

Motivatsiooni on mudelis esitatud mitte lineaarse protsessina, vaid vastasmõjudena. See tähendab, et motiivide asukoht mudelis on vähemalt osaliselt tinglik. Näiteks viha kui motiiv on tekstides tuvastatav nii individuaalselt kui ka institutsionaalselt. Peamine küsimus seisneb selles, kas üks või teine motiiv oli kaalukam individuaalselt, institutsionaalselt või grupipõhiselt. Kuivõrd mudeli eesmärk pole anda ammendavat ülevaadet kõigist võimalikest motiividest, on olulisemal kohal mudel kui raamistik.

Tabel 2. Eesti sõjameeste motivatsiooni mudel Vabadussõjas.

	Sõjaväega liitudes	Tagalateenistuses	Rindeteenistuses
Individuaalsed motiivid	Maa/kodu/kodumaa/viha	Palk	Rahusoov
Institutsionaalsed motiivid	Ideoloogia	Distipliin	Viha
Grupipõhised motiivid	Suhtlusvõrgustikud	Grupivaim/kamraadlus	Rindevendlus

¹²⁶ **David A. Lynn.** The Bayonets of the Republic. LONDON AND NEW YORK: Routledge, 2019, P. 22.

¹²⁷ **Ilya Berkovich.** Motivation in War. The Experience of Common Soldiers in Old-Regime Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, P. 12.

¹²⁸ **Ilya Berkovich.** Motivation in War, P. 15.

Tabeli esimesel real on sõjameeste motivatsiooni mõjutanud individuaalsed tegurid. Teise rea moodustavad riigi sõjalis-poliitilise juhtkonna poolt antud suuniste põhjal rakendatud institutsionaalsed tegurid, mis pidid sõjamehi motiveerima. Mudeli viimasel real on grupipõhine motivatsioon.

Välja töötatud mudel pole ammendav ja sõjameestel leidis muidki motive, kuid nende lisamine mudelisse ei muudaks üldpilti.

VÄITEKIRJA ARTIKLITE KOKKUVÕTTED

Iga artikkel tegeleb iseseisva uurimisküsimusega, kuid kõik kokku moodustavad katuspeatüki toel doktoritöö terviku (vt järgmist alaosa „Järeldused“).

- I. „Eesti sõjameeste motivatsioon aastatel 1918–1920.“ Artiklis antakse lühiülevaade eesti sõjameeste motiividest aastatel 1918–1920 nii rahvaväes kui ka Punaarmee eesti rahvuslikes väeosades, käsitledes sõjameeste motiive kolme grupi – ohvitserkond, vabatahtlikud ja mobiliseeritud – ning näidisuhtumise abil.
- II. „Kontrollimehhanismid Eesti Vabariigis aastatel 1918–1920.“ Artikkel käsitleb poliitilise kontrolli loomist ja tegevust Eestis, andes ülevaate teavet kogunud asutuste – teadete kogumise osakond (järelevalve) ja trükitööde sõjakontroll (tsensuur) – juhenditest ja ametnikkonnast.
- III. „„Agentuurteadete põhjal on kindlaks tehtud ...“ Eesti sõjaväeluure agentuurist Eesti Vabadussõjas 1919. aastal.“ Artikkel käsitleb ühe järelevalve teostamise vahendi, sõjaväeluure, agentuuri loomist, tegevust ja koosseisu.
- IV. „Surveillance Reports of National Units of the Red Army Political Departments in 1918–1920.“ Artiklis võrreldakse Punaarmee eesti ja läti rahvuslike väeosade poliitosakondade tööd poliitaruannete (politsvodki) süsteemi juurutamisel.
- V. „Vabadussõja-aegsed lendlehed propagandavahendina 1919. aastal.“ Artikli raames käsitletakse Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa lendlehti kui propaganda teostamise vahendit, analüüsides rahvaväe ja Punaarmee levitatud propagandistlike üleskutsete sihtrühmasid, sõnumeid ja vastase kujutamist.
- VI. „Field Courts Martial, the Cheka and Penal Policy in the Estonian War of Independence in 1918–1920.“ Artikkel analüüsib nii Eesti Vabariigis kui ka N. Venemaal sõjameestele suunatud karistuspoliitika kujunemist ning eesmärke, täpsustab rahvaväe välikohtute arvu ja käsitleb põhjalikult nende tööaluseks olnud Vene sõjaväe seadusi.

DOKTORITÖÖ JÄRELDUSED

Vabadussõda oli eestlastele võitlus, mille käigus oli esmakordselt võimalus sõida oma armee ridades ja iseseisvuse nimel. Teisest vaatenurgast võideldi enamuse nimel. Doktoritöös on Vabadussõda käsitletud eraldiseisva sõjana, mitte Esimese maailmasõja jätkuna ega Vene kodusõja osana. Järgnevate järelduseni jõuti väitekirja koostamise käigus, analüüsid üksikisikute ja institutsioonide vaatenurki kajastavaid allikaid semantiliselt ja võrdlevalt.

Vabadussõja juubeliga seonduva koguteose avaldamise eel puudus süsteemne analüüs eesti sõjameeste motivatsioonist. Seetõttu on kaheköitelises üldteoses tõdetud, et sõjameeste hoiakud erinesid ja on põgusalt tunnustatud motiivide lähtumist meeste taustast ning olukordadest sõltuvalt – kuid põhjalikum analüüs erinevate väidete taga puudub. Punaarmees teeninud eestlaste motiive pole seni üldse uuritud. Sellest lähtuvalt püstitati kuus uurimisküsimust ja hüpotees, millele esitatakse vastused.

Võrreldes institutsionaalsete motivaatoritega on individuaalseid motiive keerulisem analüüsida. Ühe põhjusena saab esile tuua, et liigagi tihti on institutsioonide kogutud teave sõjameeste motivatsiooni kohta kõrge üldistusastmega.

Sõjas tuli langetada paljuski sundvalikud, kuid ei saa väita, et sõjamehed ei saanud üldse valida. Deserteerimine või kõrvalehoid olid karistatavad, kuid välikohtuid hakati asutama alles 1918. aasta detsembris. Sama aasta novembri lõpus ja detsembri alguses oli Eesti alal teoreetiliselt mõne nädala jooksul paljuski võimalik valida Eesti Vabariigi, rahvusluse ja rahvaväe või Nõukogude Venemaa, marksismi ja Punaarmee vahel. See valik polnud sõja eel ja alguses eesti sõjameestele lihtne. Iseküsimus on seegi, kuidas nägid osad eestlased 1918. aastal Eestit ja Venemaad. Eestit võidi näha iseseisva riigina, endiselt osana Vene impeeriumist, mille lagunemisest lihtsalt ei teatud või oldud aru saadud või võeti Nõukogude Venemaad uudse riikliku moodustisena. Suuremas osas 1919. aasta vältel eestlastel valikuvõimalus poolte osas siiski puudus. Nii said Venemaa eestlased küll valida punaväe ja vene valgete (või roheliste) vahel, aga rahvaväega liitumine oli nende jaoks vägagi keeruline – kui mitte võimatu. Samuti oli Punaarmee poolt okupeerimata Eesti osas elanud eestlastel keeruline liituda punaväega.

Esimene maailmasõda oli kestnud neli aastat, põhjustanud tuhandete eestlaste surma, haavataasaamise, sõjavangi langemise või kadunuks jäämise. Kõik see vähendas tahet sõdida. Lisaks sellele oli suur osa eesti sõjameestest alates 1918. aasta kevadest, peale rahvusväeosade laiali saatmist, saanud harjuda koduse eluga. Isegi kui sisimas saadi aru, et võitlust tuleb ikkagi jätkata, on osade egodokumentide põhjal kahtlane, kas mõte sõjaväkke naasmisest tundus enamikule meelepärane.

Eesti sõjameeste kõige olulisem motiiv poolte valikul, väeteenistusega liitumisel või sellest hoidumisel, lahingus võitlemisel või põgenemisel oli arusaamine võitluse eesmärkidest. Määravaks sai see, kas üks või teine sõdiv pool suutis

pakkuda sõjamehi kõnetanud eesmärke. Tuleb endale aru anda, et tegemist pole spetsiifiliselt Eesti sõjameestele Vabadussõjas ainuomase motiiviga.

Mõlema poole sõjameeste üks selgepiirilisemaid motiive aastatel 1918–1920 seondus kodu ja kodumaaga (vt selle kohta I. artikkel). Rahvaväelasi kannustas soov kaitsta oma lähedasi, kodu ja laiemalt kodumaad sissetungijate eest. Selle motiivi esilekerkimine jääb 1918. aasta detsembri lõppu ja 1919. aasta algusesse. Nimetatud motiivi esialgne puudumine selgitab rahvaväe vabatahtlike mobilisatsiooni läbikukkumist sõja eel, kui Punaarmee polnud veel Eesti territooriumile tunginud. Motiiv midagi või kedagi kaitsta sai tekkida alles siis, kui selgus, et Venemaa territooriumilt Eestisse tunginud Punaarmee näol oli tegemist vägivaldse režiimi vallutusarmeeaga. Rahvuslikult meelestatud sõjameestele oli võitlus iseseisva Eesti nimel hingelähedane koheselt, kuid nad olid vähemuses. Rahvaväelastele seostus kodu ja kodumaaga ka 1918. aasta lõpus Ajutise Valitsuse väljakäidud lubadus lahendada tulevikus maaküsimus.

Punaarmee eesti rahvuslike üksuste ridades võidelnud eestlasi motiveeris samuti kodu ja kodumaa. Nimelt soovisid paljud Venemaal elanud eestlased naasta koju ja taasviibida Eestis ning kui see ei osutunud võimalikuks, lahtus paljude motivatsioon ja nad kas jooksid üle rahvaväe poole või deserteerusid (vt selle kohta I. artiklist). Tõsimeelsed enamlased nende seas soovisid samuti omakseid kaitsta mõisnike ja kodanluse rõhumise ning vägivalla eest.

Kindlasti motiveeris rahvaväelasi ka arusaam, et keegi teine eestlaste eest nende võitlust pidama ei hakka. Välisabi oli oluline, aga rahvaväelastele sai kiiresti selgeks, et see piirdub inglise eskaadri, relvade ja muu vajaliku tarnimisega ning mõne vabatahtlike üksusega. Võitlust polnud võimalik vältida ega selle eest põgeneda, sest selja taga oli sõna otseses mõttes meri. Punaarmee ridadesse kuulunud eestlaste olukord oli vastupidine, sest eestlased ei moodustanud ühelgi ajahetkel enamust Eesti pinnal võidelnud punaväelastest.

Rahvaväelasi motiveeris rindel vastu pidama ja edasi võitlema alates sõja esimestest päevadest tagala toetus. Küsimus ei olnud sõjameestele korraldatud tegevustes või neile kogutud esemetes – need toetasid vaid võitlejate moraali. Oluline oli tunnetus, et sõjas hakkas järk-järgult, teineteist toetades ja algatusvõimet üles näidates osalema kaalukas osa ühiskonnast.

Üldistavalt saab öelda, et paljusid eesti sõjamehi motiveeris rahvaväe valima ja selles võitlema selgepiiriline eesmärk: pea kõigil leidis midagi, mida saavutada või säilitada. Olgu selleks lähedaste, kodu või kodumaa kaitse, võitlus iseseisva Eesti eest või lootus saada endale tulevikus tükk päris oma maad. Rahvaväe ridades võitlemine pakkus seega selgeid eesmärke väga erinevatele ühiskonnakihtidele, sest enamlaste rünnakud eraomandile ja vägivald puudutas kõiki. Punaarmees võideldi ennekõike ja läbivalt kommunistliku maailmarevolutsiooni, uue ühiskonnakorra, Lenini, partei või marksismi nimel. Eestlastest punaväelasi paelus soov väärata saksa soost mõisnike ning vene ja eesti rahvusest kapitalistide ülemvõim, jagada nende maad ja varad töörahvale, tagada lihtinimeste parem elujärg. Lisaks motiveeris Punaarmees võidelnud eestlasi igatsus jõuda koju 1918. aasta lõpus ja 1919. aasta alguses, kuid see eesmärk ei suutnud

punaväes teeninud eesti sõjamehi samavõrd motiveerida siis, kui võitlustee viis nad 1919. aasta teises pooles kodumaalt kaugele.

Egodokumentide põhjal tundub, et Esimeses maailmasõjas ilma selge sihita võidelnud ja pigem ellujäämisele pühendunud eestlasi ajendas Vabadussõjas ka varasemast suurem ühtsustunne. Tegemist polnud vaid grüpiidentiteediga, kuigi seegi on võimalik põhjus. Mitmed rahvaväe osad komplekteeriti territoriaalsuse alusel, mistõttu sattusid ühe küla mehed samasse allüksusesse. Olulisem muutus oli see, et üksteise mõistmist ei takistanud enam keelebarjäär, võõras kultuur või enda võõrana tundmine paljurahvuselises armees. Seda võib nimetada ka rahvuslikuks identiteediks.

Territoriaalse komplekteerimise kõrval moodustati mõned rahvaväe vabatahtlike üksused suhtlusvõrgustike põhjal – näiteks koondas Kalevlaste Malev spordiseltsi Kalev liikmeid. Tegemist polnud lihtsalt huvitava nähtuse ja teisejärgulise faktoriga. Kahtlemata motiveeris paljusid rahvaväelastest vabatahtlikke soov lüüa kodumaa pinnalt välja sissetunginud punaväed, kuigi oluline on rõhutada, et tõsisemalt organiseeritult asusid vabatahtlikud sissetungijatele vastu alles 1918. aasta detsembri lõpus. Samuti pole põhjust kahelda, et osade vabatahtlike võitlustee algust motiveerisid ohvrimeelsus ning kohusetunne. Samas selgus juhtumiuuringutele põhjal, et suhtlusvõrgustike mõju vabatahtlike motivatsioonile võib olla seni alahinnatud. Ülemleitnant Julius Kuperjanovi ja koolipoistest õppursõdurite juhtumiuuringute varal ilmneb varasemate suhtlusvõrgustike seni arvatust suurem mõju, mis ei pisenda samas teiste motiivide tähtsust ja tähendust (vt selle kohta I. artiklist). Teisalt vajavad tulevikus põhjalikumat uurimist mõlemas armees kasutusel olnud vabatahtliku mõiste ja vabatahtlike nimekirjad. Punaarmees loeti vabatahtlikeks ka need, kes võeti väeteenistusse sõjavangist või rindejoone lähedusest – sellised sõjamehed olid tugeva surve all ja sunnitud „vabatahtlikeks“ hakkama. See tõdemus ei tähenda, et nende panus võitlusesse oleks olnud väiksem, kuid kõik eelöeldu näitab vabatahtlikkuse mõiste keerukust.

Lahingus aitas edu saavutada rindevendlus ja viha vaenlaste vastu, kuid nii rahvaväes kui ka Punaarmees motiveeris lahingutes samuti soov ellu jääda. Nendele motiividele lisandus nüüd erinevalt eelnenud teenistusest Vene armees ja maailmasõjas enesekindlus, mis tulenes võitluse eesmärkide mõistmisest.

Kuivõrd sõjameeste motivatsiooni tugevus ja püsivus polnud riigi- ja väejuhtidele selge, loodi nii Eesti Vabariigis kui ka Nõukogude Venemaal mehhanismid, mis aitasid riikidel oma sõjameeste motivatsiooni välja selgitada (vt selle kohta II. artiklist). Kaheosalise süsteemi esimeses etapis koguti teavet poliitilise meelsuse ning sõtta ja valitsusse suhtumise kohta.

Eesti Vabariigis kogusid teavet sõjatsensuur ja sõjaväe vastuluure (vt selle kohta II. ja III. artiklist). Nii vastuluure kui ka sõjatsensuur juhindusid oma tegevuses osaliselt varasemast Vene impeeriumi eeskujust, teisalt kujunes süsteem vastavalt Vabadussõja oludele: kogemustega kaadrit peaaegu polnud ja samuti ei jõutud koostada enne sõja lõppu põhjalikke juhendeid.

Punaarmees kogusid teavet lisaks tšekaale ka poliitosakonnad (vt selle kohta IV. artiklist). Komissaride esitatud poliitaruanded andsid ülevaate sõdurite meelsusest ja poliititöö arengutest. Kogutud teavet kasutati Punaarmees sõjameeste

ideoloogiliseks kasvatuseks, mille kaudu sai kujundada ja mõjutada motivatsiooni.

Nii Eestis kui ka Nõukogude Venemaal koguti teavet süsteemselt ja regulaarselt ning teabe kogumisel olid fookuses sõjamehed, kuigi Eesti Vabariigis koguti sõjatsensuuri abil teavet ka laiemalt ühiskonna kohta. Mõlemal poolel oli probleemiks teabekogujate varasema kogemuse puudumine, mistõttu läheneti oma ülesandele, hoolimata juhenditest, nii nagu sellest aru saadi või paremaks peeti. Sõja lõpuks täiustasid nii Eesti kui ka Vene poliitilist kontrolli teostanud asutused juhendeid, täpsustades teabekogujate eesmärke.

Eesti ja Venemaa vahendid oma sõjameeste motiveerimiseks ja nende motivatsiooni säilitamiseks või tugevdamiseks olid piiratud. Esiteks puudusid mõlemal riigil paljudel aladel pädevad inimesed. Samuti nappis valitsustel autoriteeti. Teisalt oldi tugeva sisemise ja välise surve all: lisaks otsesele sõjategevusele avaldas mõju enamlaste mahitatud sisevaenlaste õõnestustöö. Spionaaži ja korratuste abil üritasid enamlased õõnestada Eesti sisejulgeolekut. Nõukogude Venemaal jällegi kahtlustati oma tagalas Vene valgete korraldatud sarnase õõnestustöö katsetes Eestit ja teisi Venemaa vastu sõdinud riike. Tsensuuri ja järelevalve teises etapis järgnesid meelsuse väljaselgitamisele konkreetset sammud motivatsiooni kujundamiseks või mõjutamiseks (vt selle kohta II. artiklist).

Teatavaid katseid oma sõjamehi süsteemselt mõjutada tehti rahvaväes ka isamaalise kasvatuse vallas. On enam kui tõenäoline, et ka Eesti sisekaitse ja kaitseliidu ülema kindralmajor Ernst Põdderi 1919. aasta märtsis tehtud – ja ülemjuhataja kindralmajor Johan Laidoneri heakskiidu saanud – ettepanek sõjameeste harimiseks lähtus poliitilise kontrolli abil saadud teabest. Tinglikult võib seda „harimist“ nimetada ideoloogiliseks kasvatamiseks. Põdder soovitas laiendada eesti sõjameeste vaimset silmaringi, tugevdada nende patriotismi ja rahvustunnet ning „tõsta kodanlise korra tunnet“. Pole täpsemalt teada, kas või mil määral suutsid sellised püüded rahvaväes ja Punaarmee eesti rahvuslikes üksustes sõjamehi motiveerida.

Nii Punaarmee kui rahvaväe ridades võidelnud eestlasi said riigid motiveerida, pakkudes erinevaid hüvesid. Kõige mõjusam oli lubada midagi käega katsutavat. Enamikku sõduritest motiveeris palk ja lubadus lahendada maaküsimus, kuigi on küsitav, kas üks või teine kaalus üles võimaluse sõjas langeda või vigastatuna naasta. Enamlaste rahaliste vahenditega koonderdamine palkade maksimisele tähendas, et nad ei suutnud motiveerida suurel arvul eesti sõjamehi Punaarmees teenima ja Nõukogude Venemaa eest võitlema. Praeguse uurimisseisu juures pole teada, kas rahvaväelastele makstav palk oli võrreldav nende sissetulekutega eraelus. Ilmselt mõned kaotasid ja teised – eriti tööpuuduse all kannatajad – võitsid sissetulekutes. Esines juhtumeid, kus rahvaväega liituma ja võitlema motiveeris tööpuudus või soov vältida nälga. Tööpuudus ja nälj motiveerisid liituma ka Punaarmeelega. Motiveerituna tundsid ennast rahvaväega vabatahtlikult liitunud õpilased, kellele riik lubas tulevikus tasuta õpinguid. Olukord oli keerulisem nendel rahvaväelastel, kes olid oma perele ainsaks toitjaks. Juhul, kui sõduripalgast pere toitmiseks ei piisanud, näitas Eesti Vabariik üles vastutulelikkust ja vabastas kuni 15 000 meest relvajõududest, et nad saaksid oma peret

toetada (vt selle kohta I. artiklist). Pere ainsad toitjad vabastati sõjaväeteenistuse kohustusest ka Punaarmee vastava palvekirja esitamisel. Elukalliduse kasvades tõstis Eesti riik korduvalt sõjameeste palka, mille tulemusel said rindel viibijad tagalas teeninud meestest kõrgemat tasu. Punaarmee laste palk aastatel 1918–1920 ei kasvanud, kuid on tõenäoline, et sõjaoludes oli nii rahvaväelastel kui ka punaarmee lastel võimalik raha kaubapuuduse kasvades kasutada piiratult.

Maaküsimuse lahendamine tundus maad soovivatele meestele kindlasti motiveeriva tulevikuväljavaatena. Kuid tegu oli esialgu pelgalt lubadusega, millel polnud kuni 1919. aasta teise pooleni seaduse jõuga antud garantiid. Pealegi ei olnud mitte kõik rahvaväega vabatahtlikult või sunniviisiliselt liitunudest huvitatud oma maast. Nimelt ei motiveerinud võimalik maa, lisaks veel teadmata tulevikus, tuhandeid õpetajaid, õppursõdureid, kaupmehi, käsi- ja vabrikutöölisi rahvaväes teenima. Riik pani maareformile sõjameeste motivatsiooni kasvata misel suuri ootusi. Teisalt motiveeris maa, sest eestlaste ja ühtlasi sõjameeste põhiosa oli ning jäi põllumajandusega seotuks. Enamlik, parteiprogrammist lähtuv agraarpoliitika oli paindumatu, ega näinud ette eestlaste põhiosa ootustele vastavat mõisamaade jagamist, olgu tasuta või raha eest. Vastupidiselt neile lootustele olid enamlased maadekreediga likvideerinud igasuguse eraomanduse maale, kuulutades kõik maad, metsad, veekogud, maavarad jne riigi omanduses olevateks. See demotiveeris Punaarmee ga liitumast kõiki, kes polnud tõsimeelsed enamlased.

Veel üks võimalus oli motiveerida sõjamehi ideoloogiliste sõnumitega. Kindlasti leidsid poolehoidjaid nii rahvuslikud ja isamaalised ideed kui ka unistus uuest ja õiglasest kommunistlikust ühiskonnast. Punaarmees pandi suurt rõhku enamliku ideoloogia levitamisele. Sõnumite edastamiseks sai kasutada ajakirjandust, suulist agitatsiooni, plakateid ja lendlehti. Nõukogude Venemaal olid kõik meediumid riigi ja seeläbi propaganda teenistuses. Poliitosakonnad kasutasid suulist agitatsiooni, korraldades miitinguid. Lisaks anti välja sõdurilehte „Küti vägede Teataja“, kuid punaväelastele oli ametlikult kättesaadav vaid enamlik perioodika ja seetõttu üks ideoloogiline sõnum. Rahvaväes miitinguid ei korraldatud ja rahvaväelastele suunatud ajaleht „Sõdur“ deklareeris end poliitiliselt erapooletuks, kuid rahvaväelastele olid kättesaadavad erinevate erakondade häälekandjad.

Mõlemad pooled levitasid lendlehti (vt selle kohta V. artiklist). Suurem osa enamlaste lendlehtedest olid sihitud vastaspoole sõjameeste mõjutamiseks. Eesti Vabariigis aastatel 1918–1920 keskset propagandaasutust ega propagandiste polnud ning ka sõjaväeluure koostatud lendlehti ei levitatud punaarmee laste seas massiliselt. Nõukogude Venemaal toimisid propagandaasutustena poliitosakonnad, kes koostasid levitamiseks lendlehti, kuid keskset propagandainstitutsiooni polnud. Enamlased tegid rahvaväes kihutustööd ja levitasid lendlehti rahvaväelaste demotiveerimiseks. Reaalsuses jäid Eesti püüded Venemaal siseriiklikult mõjutada nappideks. Enamlaste püüded olid ulatuslikumad, kuid tulemused olid kesised (selle kohta vt V. artiklis).

Positiivsete mõjutamiste – tasu, lubadused ja ideoloogilised sõnumid – kõrval kasutati oma sõjameeste suhtes karistuspoliitikat, mida viisid ellu erakorralised

kohtud (vt selle kohta VI. artiklist). Rahvaväes kasutati välikohtuid sõjameeste distsiplineerimiseks ja enamlaste mõjude ohjamiseks. Välikohtud ei tegelenud üksnes armeega, vaid keskendusid hoopis enam tsiviilisikutele, karistades enamlaste või nende poolehoidjate kõrval lisaks poliitilistele vastastele ka kriminaalkurjategijaid. Selliselt tagasid Eesti välikohtud siseriiklikku korda ja tõkestasid enamlaste levikut. Välikohtutes mõisteti rahvaväelasi eraisikutega võrreldes surma vähem. Nõukogude Venemaal tegutsesid erakorraliste kohtutena tšekaa ja tribunalid, mille põhifookuses oli klassivaenlaste väljaselgitamine ja karistamine.

Tõestamist leidis **hüpotees**, et riigipoolne sund välikohtute toel ei olnud peamine mõjur rahvaväelaste sõdima motiveerimisel. Sundi kajastanud mobilisatsioonikäsk võis olla oluline ajend sõjaväkke astumisel, kuid selle sunni rakendamine välikohtute abil ei olnud nii mõjus ega ka sõja lõpuni oluliste muutusteta, kui varem arvati. Nimelt selgus, et välikohtute karmimad otsused tabasid valdavalt tsiviilelanikke ja poliitilisi vastaseid, mitte sõjamehi.

Mudeli rakendamise tulemused

Doktoritöö ühe tulemina valmis mudel (vt alaosa „**Metoodika**“), mis aitab selgitada sõjameeste motiive väeteenistuse erinevates etappides. Meetodina sobib mudel sõjameeste motivatsiooni analüüsimiseks ka teistes 20. sajandi sõdades. Ouline on mõista, et mudel valmis eesmärgiga saada parem tervikpilt motiividest, mitte pakkuda ammendavaid vastuseid.

Mudelit on rakendatud selliselt, et valdavas osas on kaetud nii rahvaväelaste kui ka punaväelaste individuaalsed, institutsionaalsed ja grupipõhised motiivid kolmel etapil: sõjaväega liitumisel, tagalas ja rindel.

Peamisteks individuaalseteks teguriteks olid: armeega liitudes – soov kaitsta nii kodu kui ka kodumaad, aga samuti viha, hiljem lootus saada maad; tagala-teenistuses – vajadus palga järele, mis oli paljude jaoks ainus elatusallikas ja vajalik majandusmurede lahendamiseks; rindel – igatsus rahu järele. Demotiveeriva tegurina vääricks põhjalikku uurimist mudelist välja jäänud (surma)hirm.

Mõistagi ei välistanud üks motiiv teist ning tõenäoliselt eksisteerisid paljude sõjameeste puhul maanälg, viha vastaspoole suhtes, palgavajadus ja rahusoov kõrvuti. Nimetatud motiivid olid egodokumente lugedes selgemad, st üheselt mõistetavad. See ei tähenda, et eelnimetatud oleks olnud ainsad. Enim küsitavusi tekitab esimene motiiv – maa. Punaväelaste puhul ei väljendunud soov saada maad selliselt, nagu rahvaväelastel.

Vihata võidi rahvaväega liitunute vaatenurgast sissetungijaid ja rüüstajaid, massiliste tapmistega terrorit korraldanud punaseid, aga samuti tugevnes saksa-vastane viha, mis väljendus rahvaväelaste soovis osaleda sõjas Landeswehri vastu ja eestlaste vahvuses selles võitluses. Punaarmeega liitujaid kannustas viha mõisnike, vaimulike ja ettevõtjate suhtes. Viha sai mõjutada propagandaga, seega oli tegu nii individuaalse kui ka institutsionaalse teguriga.

Institutsionaalsed motiivid olid ideoloogia, distsipliin ja viha. Ideoloogiat tähistasid rahvaväes patriotism ja rahvuslus ning Punaarmees enamlus. Mõlemas

armees oli oluline distsipliin, mida võib loomult püsivat mõju omava tegurina teatud mõõndustega motivatsiooni mudelis keskseks mõjuriks lugeda. Distsipliini oli vaja selleks, et mehed täidaksid ülemate käske ning seda ühtviisi nii tagalateenistuses kui ka rindel. Sõjamehi motiveerinud viha õhutati läbi propaganda. Rahvaväelasi mõjutati peamiselt ajakirjanduse kaudu ning kõige nähtavamalt Landeswehri sõja ajal. Enamlaste poolel püüdsid poliitosakonnad tekitada ja süvendada punaväelastes klassiviha. Seetõttu oli vihkamine Punaarmees sihitud lisaks vastaspoole sõjaväelastele ka vaimulike, mõisnike, ettevõtjate ja poliitseinike vastu.

Grupipõhised motiivid mõjutasid sõjamehi selgelt ja tugevalt. Seda, kus jookseb piir individuaalsete ja grupi motiivide vahel, millal näiteks kutsealune toiming indiviidina ja millal grupi liikmena sõjaväkke mobiliseerimisel või vabatahtlikul liitumisel saabki määrata sündmuste ja näidisjuhtumite põhiselt. Nii egodokumentide kui ka kohtuprotokollide analüüsi põhjal mõjutasid meeste valikuid sõjaväega liitumisel või kõrvalehoidmisel kõige enam nende varasemad suhtlusvõrgustikud: näiteks kogukondlikud sidemed, koolivendlus ja inimestevaheline sõprus.

Tagalateenistuses üksusesse koondatud meeste hulgas kujunes välja grupivaim/kamraadlus. Tegemist on väeüksuse arengus olulise nähtusega eriti allüksuse tasandil. Kamraadlus tähistab sõjameeste vahel tekkinud usalduslikke suhteid. Tagalateenistuses väljaarenenud kamraadlus mõjutab rindevendluse teket, st seda, kui hästi motiveeritud on sõjamehed taluma rindeteenistust, ühiseid raskuseid ja ohte ning kui tõhusad on sõjamehed üksusena. Ometigi ei ole tagalateenistuse ja väljaõppe raskused ning tagalas tekkinud usaldus võrreldavad lahingutega. Rindel tekib ühistes võitlustes ja ühiste hädasohtude ees rindevendlus. Kamraadluse ja rindevendluse peamine vahe sõjamehe jaoks on ilma tingimusteta teineteise usaldus, sest oma elu usaldatakse kaasvõitleja kätte ning see usaldus sõjameeste vahel pannakse proovile lahingus.

Suhtlusvõrgustikud ja grupivaim/kamraadlus olid tegurid, mida riik võis üritada kontrollida, mõjutada või suunata, kuid mis sõltusid võimuaparaadi ühepoolsest tegevusest vähe.

ARTIKLID

KOKKUVÕTE

Väitekiri uuris eesti sõjameeste motivatsiooni aastatel 1918–1920. Motivatsiooni tähistab siinses uurimuses individuaalsete ja institutsionaalsete motivaatorite kogum. Enamik ligi 85 000 Vabadussõjas osalenud mehest olid väeteenistuskohustuse tõttu sundolukorras ja pidid liituma rahvaväe, Punaarmee või hoopis mõne teise valgete või roheliste relvaformeringuga. Doktoritöös otsiti millised valikuvõimalused ja motiivid olid meestel Eesti rahvaväe või Nõukogude Venemaa Punaarmeega liitumisel, mis motiividel hoiduti teenistusest, miks võideldi või võitlusest hoiduti. Väitekirja eesmärgiks oli analüüsida sõjameeste motiive ja neid mõjutanud tegureid, kõrvutades Punaarmees teeninud eestlasi rahvaväelastega, täitmaks varasemas eesti ajalookirjutuses olnud lünkasid.

Doktoritöös pandi suurt rõhku laialdase ja teaduskäibes suuresti varem kasutamata allikalise baasi analüüsimisele erinevatel uurimismeetoditel. Võrdleva analüüsi ja semantilise analüüsi meetodite ning seeläbi väljatöötatud mudeli abil seoti erinevad allikaliigid tervikut pakkuvaks uurimuseks. Mudeli mõte seisnes ennekõike temaatikast ülevaatliku tervikpildi, mitte ammendava lahenduse pakkumises.

Väitekirjas uuriti institutsionaalse tasandi mõjusid sõjameeste motivatsioonile. Mitmeid institutsioone, mis kogusid teavet sõjameeste meelsusest ning mõjutasid motivatsiooni sunni või propaganda abil, pole varem põhjalikult ega sõjameestele keskendudes käsitletud. Rahvaväe sõjaväe vastuluure agentuur (vt selle kohta III. artiklist) ning meelsus- ja tsensuuriaruannete koostamine rahvaväes (II. artikkel), mille juhendeid ja ametnikkonda polnud süvitsi avatud, on saanud vähese tähelepanu osalisteks. Samas seisus oli Punaarmee poliitosaakondade uurimine (IV. artikkel).

Teisalt ilmnis, et institutsionaalse tasandi kõrval avaldasid sõjameeste motivatsioonile mitmekülgset mõju suhtlusvõrgustikud (vt selle kohta I. artiklist). Välikohtute ja tšekaa tegevuse raames on nüüd analüüsitud nende asutuste mõju sõjameestele. Samuti on täidetud mõned lüngad välikohtute õiguslike aluste käsitlemises, nimelt varasemate Vene sõjaväeseaduste arvestamises (VI. artikkel).

Doktoritöös otsiti vastust küsimusele: kas ja kuidas kujundasid sõdivad pooled oma sõjameeste motivatsiooni; mis vahendeid kasutas riik oma sõjameeste motiveerimiseks ja nende motivatsiooni säilitamiseks või tugevdamiseks; milliseid tulemusi saavutati? Propagandat Vabadussõjas pole seni sisuliselt uuritud ja nii puudus ka käsitus mõlema poole propagandavahenditest, millist lünka täidab väitekiri osaliselt lendlehtede analüüsimise näite abil (V. artikkel). Tugevat uurimisperspektiivi pakub ajakirjanduse analüüs.

Kokkuvõtvalt saab väita, et otsustavat osa sõjameeste motivatsioonis rahvaväe või Punaarmeega liitumisel ja võitluses osalemisel etendas arusaamine võitluse eesmärkidest, mis väljendus selgemini individuaalsetes ja grupipõhistes motiivides. Rahvaväelasi motiveeris võitlus kodupinna eest ja Eesti Vabariigi lubadused lahendada sõja järel maaküsimus. Seevastu Punaarmee ridades teeninud eestlased maa saamise nimel ei sõdinud. Rahvaväega liituma motiveeris kodumaa

kaitsmine, sest punase terrori vastu tunti viha ja sooviti enamlastele kätte maksta. Rahvaväelasi motiveeris rahvuslus ja patriotism ning punaarmee lasi enamlus. Rahvaväe vabatahtlikke kandis võitlusse paljuski soov vaenlane kodupinnalt välja lüüa. Kooliõpilastest sõdurite ja vabatahtlike üksuste näidete varal motiveerisid neid ka suhtlusvõrgustikud. Tegemist oli laiaulatuslikuma nähtusega, sest läbi kaaslaste eeskuju osad sõjamehed mitte ainult ei liitunud ja võidelnud rindel, vaid ka deserteerusid armeest (I. artikkel).

Võimalused sõjameeste motivatsiooni läbi institutsionaalsete motiivide mõjutada või kujundada olid sõjaaja oludes piiratud (artiklid II.–VI.). Vabadussõjale eelnenud maailmasõda oli kahtlemata vähendanud eestlaste tahet sõdida ja sõjatüdimus langetas motivatsiooni Vabadussõja käigus – kuid motivatsioonile mõjus negatiivselt majanduslik viletsus (vt I. artikkel). Samas leidis tõestamist hüpoteesi, et riigipoolne sund polnud sõjameeste sõdima motiveerimisel peamine mõjur. Hinnates karistuspoliitika eesmärke ja mõju sõjameestele selgus, et tegemist oli ebaühtlaselt rakendatud tegevusega, mille põhiraskus suunati mõlemal pool hoopis poliitiliste vastaste pihta (vt sellest VI. artiklist).

Doktoritöö osaks olnud artiklid pakkusid allikmaterjalist tulenevalt rohkem vastuseid institutsionaalsete motivaatorite osas. Seetõttu järeldused täiendavad üldpilti mudeli abil, mis keskendub enam sõjameeste sisemistele motiividele.

Rahvaväe või Punaarmee liitumisel ja teenistuse käigus oli oluline see, miliseks kujunes Eesti rahvavägi: omakeelne ja -meelne armee, mille ridades võideldes ei kandnud eesti sõjamehed suuri kaotusi elavjõus. Kuigi enamus meestest olid sundolukorras, leidis arvukalt vabatahtlikke. Ometigi vajaks tulevikus veelgi põhjalikumat analüüsi mõlema poole armees kasutusel olnud vabatahtlikkuse mõiste.

Mõistagi pole võimalik kõigi ligi 85 000 eestlasest sõjamehe motiive kunagi täielikult välja selgitada. Väitekirjaga võimaldab edaspidi soovi korral kõrvutada Eesti Vabadussõda teiste vahetult Esimesele maailmasõjale järgnenud sõdadega. Tulevikus saaks eestlaste näidisjuhtumit asetada võrreldava andmestiku tekkides koos lätlaste, soomlaste või leedulastega regionaalsesse võrdlusesse. Võimalik on ka laiema võrdluse näiteks Kesk-Euroopa näidetega. Samuti saab eesti sõjamehi senisest veelgi paremini võrrelda, vaadeldes näiteks kahes maailmasõjas ja Vabadussõjas osalenute motiive pikal aegreal. Doktoritöö loob eeldused uurimaks tulevikus uuelts lähtealuselt poliitilist kontrolli ja ideoloogilist kasvatustööd armees Vabadussõjale järgnenud aastatel, sõjaveteranide ning -invaliidide probleemistikku – sh vabadussõjalaste liikumist – Eestis peale 1920. aastat.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv (RA)

- ERA.54 Posti-, Telegraafi- ja Telefonitalitus
ERA.495 Sõjavägede Staap
ERA.496 Kindralstaap
ERA.515 1. diviisi staap
ERA.518 2. diviisi staap
ERA.932 6. Rahvapolgu Sõjavälikohus
ERA.939 4. Rahvapolgu Sõjavälikohus
ERA.1560 3. diviisi staap
ERA.2124 Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon
ERA.2315 Sõjaministeerium
ERA.3704 Sõjaväe prokuratuur
ERA.4946 Marchlewski-nimelise Lääne Vähemusrahvuste Kommunistliku Ülikooli Leningradi osakonna Eesti rahvusliku kabineti dokumentide kollektsoon
ERA.R-1534 Punaarmee väeosade dokumentide kollektsoon
ERAF.27 EKP Ajalookomisjoni Kollektsoon
ERAF.28 Eesti Tööraha Kommun
ERAF.247 EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut
ERAF.395 Ajaloolis-revolutsiooniliste dokumentide kollektsoon
ERAF.24 EKP Keskkomitee Venemaa Büroo
ERAF.6495 Kominterni Eesti seksioon Moskvast
Läti Rahvusarhiiv (Latvijas Nacionālais arhīvs)
Läti Riiklik Ajalooarhiiv (Latvijas Valsts vēstures arhīvs – LVVA)
LVVA.3601 Latvijas armijas virspavēlnieka štābs
Läti Riigiarhiiv (Latvijas Valsts arhīvs – LVA)
LVA.45 Latviešu strēlnieku vēstures komisija

Kasutatud kirjandus

- Balázs Trencsényi, Constantin Iordachi, Péter Apor (Eds). The Rise of Comparative History. Volume One of Perspectives on Comparative and Transnational History in East Central Europe and Beyond. Budapest – New York: Central European University Press, 2021.
- Eesti entsüklopeedia. 6. köide. Tallinn: Valgus, 1992.
- Eesti Vabadussõda. 1918–1920. I. Tallinn: Mats, 1996.
- Lauri Vahtre (koostaja). Eesti Vabadussõja ajalugu. I–II kd. Tallinn: Varrak, 2020.
- Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis (1917–1920). I köide, Oktoobrirevolutsiooni võit ja nõukogude võimu kindlustamine. Veebruar 1917 – veebruar 1918: [dokumente ja materjale] / EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut. Tallinn: Eesti Raamat, 1977.
- Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis (1917–1920). II köide, Eesti Tööraha Kommun, kodusõda ja võitlus rahu eest. Märts 1918 – veebruar 1920: [dokumente ja materjale] / EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut. Tallinn: Eesti Raamat, 1982.

- Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920 : dokumente ja materjale. 1. kd. / EKP Keskkomitee, Partei Ajaloo Instituut... jt. ; [koostanud ja kommenteerinud A. Alas... jt.]. Tallinn: Eesti Raamat, 1984.
- Wolfram Wette (Hg.) *Der Krieg des kleinen Mannes. Eine Militärgeschichte von unten*. Piper: München/Zürich, 1995.
- Simon Wolin and Rober M. Slusser (Eds.). *The Soviet Secret Police*. New York: Frederic A. Praeger, 1957.
- Berkovich, Ilya.** *Motivation in War. The Experience of Common Soldiers in Old-Regime Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Haber, Mart.** Eestlane sõdurina. Järeldusi kaitseväge komplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks. Väitekiri. 1932. – Andres Seene (koostaja). KVVÜOA toimetised, 9/2008, lk 113–374.
- Holquist, Peter.** “Information Is the Alpha and Omega of Our Work”: Bolshevik Surveillance in Its Pan-European Context. – *The Journal of Modern History*, Vol. 69, No. 3, 1997, pp.415–450.
- Hutečka, Jiří.** *Men under fire. Motivation, Morale, and Masculinity among Czech Soldiers in the Great War, 1914–1918*. New York/Oxford: Berghahn, 2019.
- Jürman, Ants.** The White and Red Terror in the Eastern Part of Viru County in 1917–1919. – *Estonian Yearbook of Military History*, 11 (17) 2021, pp. 181–218.
- Kaasik, Peeter.** „Meeleolu on positiivne, kuid...” Avalikust arvamusest Nõukogude Eestis partei ja julgeoleku meelsusaruannete põhjal. II. – *Tuna*, 1, 2015, lk 51–70.
- Karjalainen, Mikko.** Vähän uutta, vähän vanhaa, vähän lainattua – uutta sotahistoriaa etsimässä. – *Sotahistoriallinen aikakauskirja*, 36. Suomen Sotahistoriallinen Seura, Sotamuseo: 2016, Helsinki, S. 9–27.
- Keegan, John.** *The Face of Battle*. New York: Viking Press, 1976.
- Kikkas, Toivo.** Eesti sõjakirjasaatjad Vabadussõjas. – *Methis Studia humaniora Estonica*, 26 (33), 2024, 46–60.
- Kikkas, Toivo.** Rahvuslik propaganda 1920. aastate Eestis major Richard Maasingu käsitluses. – *Tuna*, 2 (2022), 24–40.
- Kikkas, Toivo.** Võitlusvõime eesti sõdurite ja ohvitseride sõjakogemuses 1914–1920. Magistritöö. Juhendajad: PhD Aigi Rahi-Tamm, PhD Ago Pajur. Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, ajaloo ja arheoloogia instituut, arhiivinduse osakond: Tartu, 2020.
- Kivikas, Albert.** *Nimed marmortahvlil*. Tallinn: Eesti Raamat, 1991.
- Kröönström, Mati.** *Kaptenite ja leitnantide sõda. Eesti sõjaväe juhtkoosseis Vabadussõjas 1918–1920*. Tallinn: Tänapäev, 2010.
- Kuldkepp, Mart.** Vene sõjaväe eestlastest desertöörid Esimese maailmasõja ajal Rootsis. – *Ajalooline Ajakiri*, 2016, 1 (155), lk 9–40.
- Kuldkepp, Mart.** *Põhjamaine Eesti. Rahvusriigi süünd*. Tallinn: Varrak, 2024.
- Leggett, George.** *The Cheka. Lenin's Political Police. The All-Russian Extraordinary Commission for Combating Counter-Revolution and Sabotage (December 1917 to February 1922)*. Oxford: Clarendon Press, 1981.
- A. Lynn, David.** *The Bayonets of the Republic. LONDON AND NEW YORK: Routledge*, 2019.
- Maasing, Richard.** *Moraal ja sõda*. Tallinn: Kindralstaabi VI osakond, 1926.
- Mihkelson, Marko.** *Eesti Tööraha Kommuuni I koonduslaager*. – *Tundmatu Eesti Vabariik*. Tallinn: Jaan Tõnissoni Instituudi kirjastus, 1993.
- Mihkelson, Marko.** *Punane terror Eestis 1918–1919. Diplomitöö*. Juhendaja Jüri Ant. Tartu: Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, lähiajaloo õppetool, 1993.

- Minnik, Taavi.** Terror ja repressioonid Eesti Vabadussõjas. Magistritöö. Juhendaja PhD Magnus Ilmjärv. Tallinn: Tallinna Ülikool, ajaloo instituut, 2010.
- Minnik, Taavi.** Terror ja repressioonid Eesti Vabadussõjas: historiograafia, allikad ja edasises uurimisvõimalused. – Eesti ajaloost 19.–20. sajandil. Uurimusi historiograafiast, allikaõpetusest ja institutsioonidest. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 19 (26). Tõnu Tannberg (koostaja). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2012, lk 245–266.
- Minnik, Taavi.** Kontrevolutsiooni vastu võitlemise komisjonid enamlaste terroripoliitika täideviijatena Eestis aastail 1918–1919. – Acta Historica Tallinnensia, 2015, nr 21, lk 51–68.
- Minnik, Taavi.** The Establishment of Drumhead Courts Martial and their actions. – Juridiskā zinātne / Law, No. 7, 2014, pp. 99–112.
- Morillo, Stephen; F. Pavkovic, Michael.** What is Military History? Cambridge, Medford: Polity, 2017.
- Must, Aadu.** Muutugu ja kadugu! Baltisakslased ja Esimene maailmasõda. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2016.
- Nagy, Piroska.** Emotsioonide ajalugu. – Ajalooteaduse uued suunad. Marek Tamm ja Peter Burke (Koostajad). TLÜ Kirjastus: Tallinn, 2020, lk 266–304.
- O. Naumov, Evgenii.** The Struggle Against Desertion on the Red Army's Eastern Front, 1918. – Military Affairs in Russia's Great War and Revolution: Military and Society, pp. 117–144.
- Noormets, Tiit.** „... lubatakse anda nii, et püssirauad lume sees särisevad.“ Sõjakontrollpunktid Vabadussõja ajal. Kirjade tsenseerimisel saadud teated. – Tuna, nr 2, 2019, lk 105–114.
- Pajur, Ago.** Rahvusväeosad Vene armees 1914–1917. – Eesti rahvusväeosad 1917–1918. Ago Pajur ja Tõnu Tannberg (koostajad). Tartu: Rahvusarhiiv, 2015, lk 13–49.
- Perko, Touko.** Aseveljen kuva: Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941–1944. Porvoo/Helsinki: WSOY, 1971.
- Pomerants, Rain.** Trükitööde sõjakontroll Vabadussõjas. Magistritöö. Juhendaja: PhD Karsten Brüggemann. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2023.
- Rahi-Tamm, Aigi; Esse, Liisi.** 'In spite of everything, life is still beautiful!' war and postwar experiences in Estonia on the example of Oskar Nõmmela's life story (1893-1969). – Journal of Baltic Studies, 2, pp. 249–269.
- Raudsepp, Anu.** Kooliõpetaja Gustav Martinsoni (1888–1959) rahvuslik-kultuuriliste vaadete mõjutegurid Esimeses maailmasõjas. – Ajalooline Ajakiri, 2018, 1 (163), lk 3–26.
- Roberts, Andrew.** Sõjatorn. Uus II maailmasõja ajalugu. Tallinn: Varrak, 2011.
- Rosenthal, Reigo.** Kord ja kohus. Eesti sõjaväejuhtkond Vabadussõja-aegses sise poliitikas. Tallinn: Argo, 2019.
- Rosenthal, Reigo.** Eesti Vabadussõda. – Eesti sõjaajalugu. Valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani (koostaja Tõnu Tannberg). Tartu: 2021, Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 11–111.
- Strachan, Hew.** Training, Morale and Modern War. – Journal of Contemporary History, Vol. 41, No. 2, 2006, pp. 211–227.
- Tannberg, Tõnu.** „Selle sajatuhandelise massi elust-olust ja saatusest suures rahvaste heitluses on vähe tehtud juttu ...“ Ilmasõjaaegsetest mobilisatsioonidest Eestis aastatel 1914–1917. – Eestlased ilmasõjas. Sõdurite kirju, päevikuid ja mälestusi Esimesest maailmasõjast. Tõnu Tannberg (koostaja). Tartu: Rahvusarhiiv, 2015, lk 9–20.
- Tannberg, Tõnu.** Mobilizations during World War I and national troop units in Estonia in 1914–1917. – Journal of Baltic Studies, 53:2, 2022, pp. 211–226.

- Tarvel, Enn.** Eesti rahva lugu. Tallinn: Varrak, 2018.
- Terrell, John; Golitko, Mark; Dawson, Helen; Kissel, Marc.** Modeling the Past. Archaeology, History, and Dynamic Networks. New York/Oxford: Berghahn Books, 2023.
- Tipner, Johannes.** Punaarmee Eesti väeosade võitlusteest: 1917–1920. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957.
- Watson, Alexander.** Enduring the Great War. Combat, Morale and Collapse in the German and British Armies, 1914–1918. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Wilcox, Vanda.** Morale and the Italian Army during the First World War. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Архив ВЧК. Сборник документов. Москва: Кучково поле, 2007.
- Из истории ВЧК. 1917–1921 г. Сборник документов. Москва: Госполитиздат, 1958.
- Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917–1991. Справочник. Составление, введение и примечания А.И. Кокурина, Н.В. Петрова. Научный редактор Р.Г. Пихоя. Москва: МФД, 1997.
- Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. Документы и материалы. Том 1. 1918–1922. Москва: РОССПЭН, 1998.
- Асташов, Александр.** Русский фронт в 1914 — начале 1917 года. Москва: Новый хронограф, 2014.
- Бранденбергер, Дэвид.** Роль насилия и фальсификаций при подготовке протоколов допросов эпохи сталинизма. – Новейшая история России, 2/2023, С. 376–398.
- Горяева, Татьяна.** Политическая цензура в СССР. 1917–1991 гг. Москва: РОССПЭН, 2009.
- Давидян, Ирина.** Военная цензура в России в Годы гражданской войны 1918–1920 гг. – *Sahiers du Monde russe*, Vol. 38, No. 1/2, Guerre, guerres civiles et conflits nationaux, dans l'Empire russe et en Russie soviétique, 1914–1922 (Jan. - Jun., 1997), pp. 117–125.
- Измозик, Владлен.** Перлострация в первые годы советской власти. – Вопросы истории, No. 8, 1995, С.26–35.
- Измозик, Владлен.** Политический контроль в Советской России в годы Гражданской войны. – Россия в Гражданской войне. 1918–1922. Энциклопедия в 3 томах. Т. 2. РОССПЭН, 2020–2021, С. 799–801.
- Калужный, Роберт.** Красная армия 1918–1934. Структура и организация. Справочник. Москва: Фонд «Русские витязи», 2019.
- Макутчев, Александр.** “Приговор окончательный и обжалованию не подлежит...” Революционные трибуналы в Советской России. Москва: АИРО-XXI, 2020.
- Сенявская, Елена.** Человек на войне. Историко-психологические очерки. Москва: Институт российской истории РАН, 1997.
- Сенявская, Елена.** Психология войны в XX веке: исторический опыт России. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1999.
- Сенявская, Елена.** Противники России в войнах XX века: эволюция «образа врага» в сознании армии и общества. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006.
- Сенявская, Елена.** Первая мировая война 1914—1918 гг. – Человек и фронтовая повседневность в войнах России XX века: очерки по военной антропологии. Сенявская Е.С., Сенявский А.С., Жукова Л.В. Москва: Институт российской истории РАН; Центр гуманитарных инициатив, 2017.

Doktoritööd

- Esse, Liisi.** Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas – sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus. Doktoritöö. Juhendaja Aigi Rahi-Tamm. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo- ja arheoloogia instituut, 2016.
- Асташов, Александр.** Фронтная повседневность российских солдат, август 1914 – февраль 1917 г. Диссертация. Москва: РГГУ, 2018.
- Горьев, Дмитрий.** Деятельность революционных трибуналов на Кубани 1918–1922 гг. Диссертация. Армавир: Армавирский государственный педагогический университет, 2011.
- Дианов, Сергей.** Политический контроль в Пермском крае в 1919–1929 гг. Диссертация. Пермь: Пермский государственный педагогический университет, 2007.
- Долгова, Анжела.** Дезертирство из Красной армии и борьба с ним в 1918–1920 гг. как конфликт между властью и населением (на материалах Пермской губернии). Диссертация. Москва: РГГУ, 2016.
- Ермоленко, Елена.** Агитационно-пропагандистская работа РКП(б) в условиях Гражданской войны: 1917–1920 гг. Диссертация. Москва: Кропоткинский филиал Московского государственного открытого Университета, 2006.
- Извозик, Владлен.** Политический контроль в Советской России. 1918–1928 гг. (Автореферат) Диссертация. Москва: Изд-во Санкт-Петербург. ун-та экономики и финансов, 1995.
- Калинина, Юлия.** Политотделы в системе политического контроля на Балтийском флоте: 1919–1921. Диссертация. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский институт истории, 2007.
- Кобелева, Екатерина.** Место и роль органов ЧК в процессе становления Советского государства. 1918 – начало 1922 гг. На материалах Пермского Прикамья. Диссертация. Пермь: Пермский государственный университет, 2005.
- Левшин, Константин.** Дезертирство в Красной Армии в годы гражданской войны на Северо-Западе России, 1918–1921 гг. Диссертация. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, 2012.
- Малых, Игорь.** Создание и деятельность революционных трибуналов на Южном Урале в 1919–1921 годах: исторический аспект. Диссертация. Челябинск: Челябинский институт Уральской академии государственной службы, 2010.
- Мистрюгов, Павел.** Местные чрезвычайные структуры советской власти в 1918–1922 гг. Диссертация. Самара: Самарский государственный университет, 2014.
- Санковская, Ольга.** Формирование кадров всероссийской чрезвычайной комиссии, 1917–1922 гг. На материалах центрального аппарата ВЧК. Диссертация. Архангельск: Поморский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 2004.
- Яковлева, Мария.** Организация и деятельность Московской чрезвычайной комиссии. 1918–1922 годы. Диссертация. Москва: Московский гуманитарный университет, 2010.

Perioodika

- Pea- ja sõjaminister Konstantin Pätsi aruanne valitsuse tegevusest. – Maaliit, 25.03.1919.
Päewalehe sõjakirjasaatja Johan Juhtundi intervjuu kindral Johann Laidoneriga. – Päewaleht, 11.02.1919.

SUMMARY

Motivation of Estonian soldiers in the National Army of Estonia and in the Estonian national units of the Red Army 1918–1920

The dissertation examined the motivation of Estonian soldiers in 1918–1920. Most of the 85 000 men who took part in the Estonian War of Independence were conscripted and had to join the National Army, the Red Army, or some of the White or Green armies. The thesis sought to find out what choices, and motives men had for joining the Estonian National Army or the Red Army of Soviet Russia, what motivated them to abstain from service, or why they fought. The aim of the dissertation was to analyse the motives of the soldiers, and the factors that influenced motivation, by comparing Estonians who served in the Red Army with those who served in the Estonian National Army, in order to fill gaps in earlier Estonian historiography.

The thesis placed a strong emphasis on analysing a broad scope of primary sources, and previously largely unused in the scientific literature, using different research methods. Comparative analysis and semantic analysis methods, and the model developed through them, were used to link the different types of sources into a coherent study. The idea behind the model was first and foremost to provide a comprehensive overview of the topic, rather than an exhaustive solution.

Motivation in this study refers to the set of individual and institutional motivators. Compared to institutional motivators, individual motivators are more difficult to analyse. One of the reasons is, that too often the information collected by institutions on the motivation of soldiers is generalized to a high degree. The articles that were part of the thesis offered more answers on institutional motivators due to the source material. Therefore, the conclusions complement the overall image with the help of a model, that focuses more on both individual and group motives of the soldiers.

For Estonians, the Estonian War of Independence was the first time they had the opportunity to fight in their own army and for independence. From another, the opposing viewpoint, battles were fought for the Bolshevism. The thesis treats the Estonian War of Independence as a separate war, not as a continuation of the First World War or as part of the Russian Civil War. The following conclusions were reached in the course of the dissertation, by semantically and comparatively analysing sources reflecting individual and institutional perspectives.

Prior to the publication of the collective work on the anniversary of the Estonian War of Independence, there was no systematic analysis of the motivation of Estonian soldiers. Therefore, in the two-volume collective work, it has been acknowledged that the attitudes of the soldiers differed, and the dependence of motives on men's backgrounds and circumstances has been briefly acknowledged – but there is no more in-depth analysis behind the various claims. The motives of

Estonians who served in the Red Army have not been studied at all so far. Accordingly, six research questions and hypotheses were formulated, to which answers are given.

In war, the choices had to be made largely under pressure, but it cannot be said that the soldiers had no choice at all. Desertion or avoiding of mobilization were punishable, but it was not until December that field courts martial began to be established in Estonia. At the end of November and the beginning of December 1918, it was theoretically possible, in the Estonian territory, to choose between the Republic of Estonia, nationalism and the National Army, or Soviet Russia, Marxism and the Red Army. This choice was not an easy one for the Estonian soldiers before and at the beginning of the war. How some Estonians saw Estonia and Russia in 1918 is also a matter of debate. Either Estonia was seen as an independent state, still a part of the Russian empire, whose disintegration was simply not known or understood, or Soviet Russia was seen as a new state formation. For most of 1919, however, Estonians did not have much of a choice of sides. Thus, while Estonians in Russia had a choice between the Red Army and the Russian Whites (or Greens), it was very difficult – if not impossible – for them to join the National Army. It was also difficult for Estonians living in the part of Estonia not occupied by the Red Army to join the Red Army.

The First World War had lasted four years, causing thousands of Estonians to be killed, wounded, taken prisoner of war or disappear. All this reduced the will to fight. In addition, since the spring of 1918, after the dispersal of the National Army units, a large part of the Estonian soldiers had become accustomed to life at home. Even if it was understood in their hearts that the fight must go on, it is doubtful, on the basis of some of the egodocuments, that the idea of returning to the military seemed to appeal to most.

The most important motive for Estonian soldiers in choosing sides, joining or not joining the army, fighting or fleeing from battle, was an understanding of the aims of the struggle. The deciding factor was whether one or the other side was able to offer objectives that appealed to the soldiers. It must be recognised that this was not a motive that was unique to Estonian soldiers in the Estonian War of Independence.

One of the clearest motives of the soldiers of both sides in 1918–1920 was related to home and homeland (see article I.). The soldiers were motivated by the desire to protect their loved ones, their homes and the wider homeland from invaders. The emergence of this motif dates from late December 1918 and early 1919. The initial absence of this motive explains the failure of the mobilisation of volunteers in the pre-war period, when the Red Army had not yet invaded Estonian territory. The motive to protect something or someone could only emerge when it became clear that the Red Army, which had invaded Estonia from Russian territory, was a conquering army of a violent regime. Nationalist-minded soldiers were immediately drawn to the fight for an independent Estonia, but they were in the minority. For the National Army soldiers, the promise made by the Provisional Government at the end of 1918 to settle the land question in the future was also linked to home and homeland.

The Estonians who fought in the Estonian national units of the Red Army were also motivated by home and homeland. Namely, many Estonians who had lived in Russia wanted to return home and resettle in Estonia, and when this was not possible, many of them lost their motivation and either defected to the National Army or deserted (see Article I). The staunch Bolsheviks among them also wished to protect their own from the oppression and violence of the landlords and the bourgeoisie.

The National Army soldiers were certainly motivated by the understanding that no one else would fight for them. Foreign aid was important, but the National Army quickly realised that it would be limited to English ships, supplying of weapons and other necessities, and a few volunteer units. There was no way to avoid the fighting, and no way to escape it, as there was literally a sea behind them. The situation of Estonians in the ranks of the Red Army was the opposite, as Estonians did not at any time make up the majority of the Red Army fighting on Estonian soil.

From the first days of the war, the soldiers were motivated to resist and fight on from the front by the support from the rear. It wasn't about the activities organised for the soldiers or the items collected for them – it was about boosting morale. What mattered was the sense that a significant part of society was gradually becoming involved in the war, supporting each other and showing initiative.

In general, it can be said that many Estonian soldiers were motivated to choose and fight in the National Army by a clear goal: almost all of them had something to achieve or maintain. Whether it was the defence of loved ones, home or homeland, the fight for an independent Estonia, or the hope of getting a piece of land of their own in the future. Fighting in the ranks of the National Army thus offered clear objectives for very different social strata, because the Bolsheviks' attacks on private property and violence affected everyone. In the Red Army, the struggle was fought above all and pervasively in the name of a communist world revolution, a new social order, Lenin, a party or Marxism. The Estonian Reds were attracted by the desire to undermine the supremacy of the German landlords and the Russian and Estonian capitalists, to redistribute their land and property to the working people, to ensure a better life for ordinary people. In addition, Estonians who had fought in the Red Army were motivated by the longing to return home at the end of 1918 and the beginning of 1919, but this goal could not motivate the Estonian soldiers who had served in the Red Army to the same extent when the battles took them far from home in the second half of 1919.

Based on the egodocuments, it seems that the Estonians who fought in the First World War, and were without a clear goal and rather committed to survival, were now also motivated by a greater sense of unity than before. It was not just a matter of group identity, although that is another possible reason. Several units of the National Army were formed on the basis of territoriality, which meant that men from one village ended up in the same sub-unit. More importantly, there was no longer any language barrier, alien culture or sense of alienation as previously

in a multi-ethnic Russian Imperial army. This could also be called national identity.

In addition to territorial recruitment, some volunteer units were formed on the basis of social networks – for example, the Kalevlaste Malev brought together members of the Kalev sports club. It was not just an interesting phenomenon and a secondary factor. Undoubtedly, many of the volunteers were motivated by the desire to defeat the invading Red Army, although it is important to emphasise that it was not until late December 1918 that the volunteers took up a more serious organised role against the invaders. There is also no reason to doubt that some of the volunteers were motivated by a sense of sacrifice and duty. However, the case studies suggest that the impact of social networks on volunteer motivation may have been underestimated. The case studies of officers connected to the Lieutenant Julius Kuperjanov, and the schoolboy soldiers show a greater influence of social networks than has been seen so far, which does not diminish the importance and significance of other motives (see Article I for more on this). On the other hand, the notion of volunteer used by both armies need to be further explored in the future. In the Red Army, volunteers were also those who were recruited from among the prisoner of war or from the vicinity of the front line – such soldiers were under strong pressure and forced to ‘volunteer’. This does not mean that their contribution to the fight was any less, but all of the above shows the complexity of the concept of volunteering.

In battle, the desire to survive was also a motivating factor for success, as was the hatred of the enemy, but in both the National Army and the Red Army. These motives were now complemented by the self-confidence that came from an understanding of the objectives of struggle, unlike the Russian Army and the World War.

As the strength and persistence of the motivation of soldiers was not clear to the heads of state and army, mechanisms were created in both the Republic of Estonia and Soviet Russia to help the states to identify the motivation of their soldiers (see Article II). In the first stage of the two-part system, information was collected on political sentiment and attitudes towards war and government. In the Republic of Estonia, information was collected by the military censorship, and military counter-intelligence (see Articles II and III). Both counter-intelligence, and military censorship were partly modelled on the earlier Russian Empire, but were also shaped by the conditions of the Estonian War of Independence: there were hardly any experienced personnel, and it was not possible to draw up comprehensive instructions before the end of the war. In the Red Army, in addition to the Cheka – the Russian secret police –, information was also collected by the political departments (see Article IV). The political reports submitted by the commissars gave an insight into the soldiers’ mood, and political developments. The information collected was used in the Red Army for the ideological education of soldiers, through which motivation could be shaped and influenced.

In both Estonia and Soviet Russia, information was collected systematically and regularly, and the focus of information collection was on the military, al-

though in the Republic of Estonia, military censorship was used to collect information on society at large. The problem on both sides was the lack of previous experience of the information collectors, which meant that they approached their task as they understood or thought best, despite the instructions. By the end of the war, both the Estonian and Russian political control agencies had improved the instructions, clarifying the objectives of the intelligence gatherers.

Estonia and Russia had limited means to motivate their soldiers and to maintain or strengthen their motivation. First, both countries lacked competent people in many areas. Governments also lacked authority. On the other hand, there were strong internal and external pressures: in addition to direct military action, there was also the influence of subversion by internal enemies. Through espionage and corruption, Bolsheviks in Estonia tried to undermine Estonia's internal security. Bolsheviks in charge of Soviet Russia, on the other hand, suspected Estonia and the other countries at war with them of similar subversive attempts, as committed by the Russian Whites in their own rear. In the second stage of censorship and surveillance, the identification of sentiment was followed by concrete steps to shape or influence motivation (see Article II for more on this).

Some attempts to systematically influence their soldiers were also made in the field of patriotic education. It is more than probable that the proposal made by Major General Ernst Põdder in March 1919 – and approved by the Commander-in-Chief Major General Johan Laidoner – to educate the soldiers was based on information obtained through political control. Tellingly, this 'education' could be called ideological education. Põdder recommended broadening the intellectual horizons of Estonian soldiers, strengthening their patriotism and sense of nationality, and 'raising the sense of bourgeois order'. It is not known exactly whether or to what extent such efforts in the National Army and the Estonian national units of the Red Army were able to motivate the soldiers.

Estonians who fought in both the Red Army, and the National Army could be motivated by the states by offering various benefits. The most effective was to promise something tangible. Most of the soldiers were motivated by pay and the promise of a solution to the agrarian question, although it is questionable whether one or the other outweighed the possibility of dying in the war or returning injured. Bolsheviks were fiddling with funds to pay wages, which meant that they could not motivate large numbers of Estonian soldiers to serve in the Red Army and fight for Soviet Russia. It is not known at this stage of research whether the wages paid to the soldiers were comparable to their private income. Apparently, some lost and others – especially those suffering from unemployment – gained in income. There were cases where unemployment or the desire to avoid starvation motivated people to join and fight. Unemployment and hunger also motivated people to join the Red Army. Students who volunteered to join the National Army felt motivated by the promise of free education in the future. The situation was more difficult for those who were the sole breadwinners of their families. In cases where the soldiers' wages were not enough to feed a family, the Republic of Estonia showed its generosity by releasing up to 15 000 men from the armed

forces so that they could support their families (see Article I). The only bread-winners in the family were also exempted from military service in the Red Army on presentation of a petition. As the cost of living increased, the Estonian state repeatedly raised the wages of soldiers, as a result of which those on the front line received higher pay than those serving in the rear. The Red Army wages did not increase between 1918 and 1920, but it is likely that under wartime conditions, both soldiers of the National Army and Red Army had limited use of the money as there was the shortage of goods.

For men who wanted land, solving the agrarian question certainly seemed like a motivating prospect. But it was initially a mere promise, with no legal guarantee until the second half of 1919. Moreover, not all those who joined the National Army, whether voluntarily or compulsorily, were interested in their land. In particular, the possibility of land, with an unknown future, did not motivate thousands of teachers, soldiers, merchants, artisans and factory workers to serve in the National Army. The state placed great expectations on land reform to increase the motivation of soldiers. On the other hand, the land was a motivating factor, as the majority of Estonians and soldiers were and remained tied to agriculture. The agrarian policy of Bolsheviks, based on the party programme, was inflexible and did not provide for the distribution of estates, whether free or for money, as were the expectations of the majority of Estonians. Contrary to these hopes, the Bolsheviks had, by the Land Decree, abolished all private ownership of land, declaring all land, forests, bodies of water, mineral resources, etc. to be the property of the state. This demotivated anyone who was not a serious Bolshevik from joining the Red Army.

Another way was to motivate the soldiers with ideological messages. National and patriotic ideals were sure to find supporters, as was the dream of a new and just communist society. In the Red Army, great emphasis was placed on the dissemination of Bolshevik ideology. The press, verbal agitation, posters and leaflets were used to get the message across. In Soviet Russia, all the media were at the service of the state and thus disseminated propaganda. Political parties used oral agitation by organising demonstrations. In addition, the soldiers' newspaper, the "Kütivägede Teataja" (Journal of Riflemen), was published, but only the Bolshevik periodicals, and therefore a single ideological message, were officially available to the Red Army. There were no demonstrations in the National Army and the "Sõdur" (Soldier), a newspaper aimed at soldiers, declared itself politically neutral, but the voices of various political parties were available to soldiers.

Both sides distributed leaflets (see Article V for more on this). Most of the Bolshevik leaflets were aimed at influencing the opposing fighters. In the Republic of Estonia in 1918–1920, there was no central propaganda institution or propagandists, and leaflets produced by the military intelligence were not massively distributed among the Red Army. In Soviet Russia, propaganda was provided by political departments that produced leaflets for distribution, but there was no central propaganda institution. Most of them were engaged in agitation work in the National Army and in distributing leaflets to demotivate the soldiers. In reality, Estonia's attempts to influence Russia domestically remained meagre.

The efforts of Bolsheviks were more extensive, but the results were scarce (see Article V for more on this).

Alongside positive influences – rewards, promises and ideological messages – authorities used their own policy of punishing their soldiers, carried out by extraordinary courts (see Article VI for more on this). In the National Army, field courts martial were used to discipline soldiers and to control Bolshevik influence. These courts did not only deal with the army, but focused more on civilians, punishing not only political but also criminal offenders, in addition to the Bolsheviks or their supporters. In this way, the Estonian field courts martial ensured internal security and prevented the spread of the Bolshevism. Fewer people were sentenced to death in the field courts martial than private citizens. In Soviet Russia, the Cheka and the tribunals, whose main focus was to identify and punish class enemies, operated as extraordinary courts.

The hypothesis that state coercion, with the support of the field courts martial, was not the main factor in motivating soldiers to fight was proven. State coercion – i.e. the mobilisation order – may have been an important motive for joining the army, but the application of this coercion through the field courts martial was not as effective, nor as unchanged until the end of the war, as previously thought. In fact, it turned out that the harsher sentences handed down by the military tribunals were mostly imposed on civilians and political opponents, not on soldiers.

As one of the results of the doctoral work, a model (see subsection “Methodology”) was developed to help explain the motivations of soldiers at different stages of their military service. As a method, the model is also suitable for analysing the motivation of soldiers in other 20th century wars. It is important to understand that the model was prepared with the aim of obtaining a better holistic picture of motivations, rather than providing exhaustive answers. The model has been applied in such a way that, for the most part, it covers the individual, institutional and group motivations of both the common soldiers and the Red Army soldiers at three stages: joining the army, the rear and the front.

When joining the National Army or the Red Army and during the course of their service, what was important was what the Estonian National Army became: an army with a native language and a native spirit, in whose ranks the Estonian soldiers did not suffer great losses in manpower. Although the majority of the men were forced to serve, there were plenty of volunteers. However, the concept of volunteerism, which was used in the armies of both sides, would require a more thorough analysis in the future.

Of course, it will never be possible to fully determine the motives of all 85 000 Estonian soldiers. The dissertation will make it possible to compare the Estonian War of Independence with other wars that immediately followed the First World War. In the future, a sample case of Estonians could be placed in a regional comparison with Latvians, Finns or Lithuanians when comparable data becomes available. A broader comparison with, for example, Central European examples is also possible. It would also be possible to compare Estonian soldiers even better than before, for example, by looking at the motives of those who took part in the

two World Wars and the War of Independence over a long time span. The dissertation creates the prerequisites for future research from a new starting point into political control and ideological education in the army in the years following the Estonian War of Independence, the problem of war invalids and veterans – including the Vaps Movement – in Estonia after 1920.

ELULOOKIRJELDUS

Nimi: Toivo Kikkas
Sünniaeg: 19. veebruar 1983
E-post: toivokikkas@yahoo.com

Haridus

2018–2020 Tartu Ülikool, M.A. (ajalugu)
2015–2018 Tartu Ülikool, B.A. (ajalugu)

Teenistuskäik

01.09.2024–31.12.2024 Tartu Ülikool, nooremteadur (1,0)
01.10.2022–31.08.2024 Tartu Ülikool, nooremteadur (0,5)
2020–2021 Kaitseväge Akadeemia, muusemi juhataja (1,0)

Peamine uurimisvaldkond

Eesti poliitiline ajalugu ja sõjaajalugu 20. sajandi alguses

Publikatsioonide loetelu

Eesti sõjameeste motivatsioon aastatel 1918–1920. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat [ilmumas]

Vabadussõja-aegsed lendlehed propagandavahendina 1919. aastal. – Ajalooline Ajakiri [ilmumas]

Eesti sõjakirjasaatjad Vabadussõjas. – *Methis Studia humaniora Estonica*, 26 (33), 2024, 46–60.

Surveillance Reports of National Units of the Red Army Political Departments in 1918–1920. – *Latvijas Universitātes žurnāls. Vēsture (Latvian University Journal. History)*. 16, 2023, 39–55.

Kontrollimehhanismid Eesti Vabariigis aastatel 1918–1920. – Vabadussõjast iseisvuse taastamiseni. *Rahvusarhiivi toimetised*, 5 (36), 2023, 7–39.

Rahvuslik propaganda 1920. aastate Eestis major Richard Maasingu käsitluses. *Tuna*, 2 (2022), 24–40.

Field Courts Martial, the Cheka and Penal Policy in the Estonian War of Independence in 1918–1920. – *Eesti Sõjaajaloo Aastaraamat*, 11 (17) 2021, 133–180. (Kaasautor Reet Hendrikson). Pilguheit eestikeelse sõjandussõnavara kujunemisele aastatel 1885–1913. – *Sõjateadlane (Estonian Journal of Military Studies)*, 18 (2021), 292–319.

„Agentuurteadete põhjal on kindlaks tehtud ...“ Eesti sõjaväeluure agentuurist Eesti Vabadussõjas 1919. aastal. – *Tuna*, 4 (2021), 24–42.

Jalaväepolkude majandusülemad Vabadussõjas. – Vabadussõja mitu palet. Sõda ja ühiskond aastatel 1918–1920. *Rahvusarhiivi toimetised*, 3 (34), 2019, 521–546.

CURRICULUM VITAE

Name: Toivo Kikkas
Date of birth: February 19, 1983
E-mail: toivokikkas@yahoo.com

Education

2018–2020 University of Tartu, M.A. (history)
2015–2018 University of Tartu, B.A. (history)

Professional employment

01.09.2024–31.12.2024 Tartu Ülikool, junior research fellow (1,0)
01.10.2022–31.08.2024 Tartu Ülikool, junior research fellow (0,5)
2020–2021 Estonian Military Academy, Director of Museum (1,0)

Main field of research

Political and military history of Estonia in the beginning of the 20th century

Publications:

Eesti sõjameeste motivatsioon aastatel 1918–1920. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat [forthcoming]
Vabadussõja-aegsed lendlehed propagandavahendina 1919. aastal. – Ajalooline Ajakiri [forthcoming]
Eesti sõjakirjasaatjad Vabadussõjas. – *Methis Studia humaniora Estonica*, 26 (33), 2024, 46–60.
Surveillance Reports of National Units of the Red Army Political Departments in 1918–1920. – *Latvijas Universitātes žurnāls. Vēsture (Latvian University Journal. History)*. 16, 2023, 39–55.
Kontrollimehhanismid Eesti Vabariigis aastatel 1918–1920. – Vabadussõjast iseisvuse taastamiseni. *Rahvusarhiivi toimetised*, 5 (36), 2023, 7–39.
Rahvuslik propaganda 1920. aastate Eestis major Richard Maasingu käsitluses. *Tuna*, 2 (2022), 24–40.
Field Courts Martial, the Cheka and Penal Policy in the Estonian War of Independence in 1918–1920. – *Eesti Sõjaajaloo Aastaraamat*, 11 (17) 2021, 133–180. (Co-author Reet Hendrikson). *Pilguheit eestikeelse sõjandussõnavara kujunemisele aastatel 1885–1913. – Sõjateadlane (Estonian Journal of Military Studies)*, 18 (2021), 292–319.
„Agentuurteadete põhjal on kindlaks tehtud ...“ Eesti sõjaväeluure agentuurist Eesti Vabadussõjas 1919. aastal. – *Tuna*, 4 (2021), 24–42.
Jalaväepolkude majandusülemad Vabadussõjas. – Vabadussõja mitu palet. Sõda ja ühiskond aastatel 1918–1920. *Rahvusarhiivi toimetised*, 3 (34), 2019, 521–546.

DISSERTATIONES HISTORIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Olaf-Mihkel Klaassen.** Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas 1918–1940. Tartu, 1991.
2. **Jüri Linnus.** Maakäsitöölised Eestis 16. sajandist kuni 19. sajandini. Tartu, 1991.
3. **Vahur Made.** Eesti ja rahvasteliit. Tartu, 1999.
4. **Martin Hallik.** Tartu ülikooli õppejõudude ja kasvandike osast humanitaar-orientalistikas (1802–1940). Tartu, 2001.
5. **Anti Selart.** Liivimaa ja Vene 13. sajandil. Uurimus poliitilisest ajaloost. Tartu, 2002.
6. **Aldur Vunk.** Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest. Tartu, 2003.
7. **Andres Andresen.** Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele. Tartu, 2004.
8. **Katri Raik.** Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alul. Tartu, 2004.
9. **Aigi Rahi-Tamm.** Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis. Tartu, 2004.
10. **Anu Raudsepp.** Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985. Tartu, 2005.
11. **Lea Leppik.** Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Tartu, 2006.
12. **Karin Hiiemaa.** Aafrika retseptioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917). Tartu, 2006.
13. **Людмила Дубьева.** Историческая наука в Тартуском университете в конце XIX – начале XX вв. Тарту, 2006.
14. **Sirje Tamul.** Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802–1918. Tartu, 2007.
15. **Marten Seppel.** Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu, 2008.
16. **Mati Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918–1920. Tartu, 2008.
17. **Märt Läänemets.** *Gaḍāavyūha-sūtra* kui ajalooallikas. Tartu, 2009.
18. **Epi Tohvri.** Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu, 2009.
19. **Indrek Paavle.** Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950. Tartu, 2009.
20. **Aivar Põldvee.** Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. Tartu, 2010.

21. **Vladimir Sazonov.** Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (*Ugarit, Emar, Karkemiš*) in der mittellassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. Tartu, 2010.
22. **Andres Seene.** Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940. Tartu, 2011.
23. **Piret Õunapuu.** Eesti rahva muuseumi loomine ja väljakujunemine. Tartu, 2011.
24. **Ilmar Rootsi.** Hunt ja inimene: suhted Eestis XVIII sajandi keskpaigast XIX sajandi lõpuni. Tartu, 2011, 282 lk.
25. **Kaja Kumer-Haukanõmm.** Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel. Tartu, 2012, 202 lk.
26. **Meelis Maripuu.** Omavalitsuseta omavalitsused Halduskorraldus Eestis Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. Tartu, 2012, 332 lk.
27. **Kaarel Vanamõlder.** Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintsid 17. sajandi lõpul – Revalsche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana. Tartu, 2012, 221 lk.
28. **Laine Randjärv.** Loovisiksuse roll Eesti laulupeoliikumises aastatel 1940–1980. Tuudur Vettiku ja Roland Laasmäe epistolaarse pärandi põhjal. Tartu, 2013, 305 lk.
29. **Meelis Saueauk.** Nõukogude julgeolekuorganite ja Eestimaa Kommunistliku Partei koostöö Eesti sovetiseerimisel aastatel 1944–1953. Tartu, 2013, 355 lk.
30. **Ivo Juurvee.** Riigisaladuse kaitse Eesti Vabariigis 1918–1940. Tartu, 2013, 282 lk.
31. **Mari Nõmmela.** Stiiliajaloolise ja marksistliku käsitluse konflikt Voldemar Vaga kunstiajalookirjutuses 20. sajandi II poolel. Tartu, 2013, 213 lk.
32. **Kristi Kukk.** Väikerahvuste ajalookäsitluste genees ja narratiivid: Eesti võrdluses teiste Põhjala ja Baltikumi mittedominantsete rahvustega 19. sajandist kuni Teise maailmasõjani. Tartu, 2013, 180 lk.
33. **Helen Rohtmets-Aasa.** Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920–1923. Tartu, 2014, 166 lk.
34. **Olev Liivik.** Eesti NSV Ministrite Nõukogu institutsionaalne areng ja kaadrid 1940–1953. Tartu, 2014, 349 lk.
35. **Reigo Lokk.** Sepistades natsiooni: taasiseseisvunud Eesti etnoliitilised konfliktid. Tartu, 2015, 465 lk.
36. **Tõnis Tatar.** Kolmas tee Eesti NSV kunstis: avangardi ja võimumeelsuse vahel. Tartu, 2015, 295 lk.
37. **Madis Maasing.** The Role of the Bishops in the Livonian Political System (in the First Half of the 16th Century). Tartu, 2016, 318 p.
38. **Liisi Esse.** Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas: sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus. Tartu, 2016, 210 lk.
39. **Tarvo Kärberg.** Digital Preservation of Knowledge – a theoretical-practical research at the National Archives of Estonia. Tartu, 2016, 183 p.

40. **Algo Rämmer.** Haritlased ja Balti kultuurikoostöö 1920.–1930. aastatel. Tartu, 2016, 203 lk.
41. **Kristjan Luts.** Eestlastest ajateenijad ja ohvitserid Nõukogude Liidu relvajõududes 1956–1991. Tartu, 2017, 246 lk.
42. **Mihkel Mäesalu.** Liivimaa ja Püha Rooma keisririik 1199–1486. Tartu, 2017, 363 lk.
43. **Karl Stern.** Mittetariifsete kaubandusmeetmete rakendamine 1930. aastatel Eesti Vabariigi näitel. Tartu, 2017, 182 lk.
44. **Janet Laidla.** Ajalookirjutust mõjutanud tegurid varauusaegsel Eesti-, Liivi- ja Kuramaal. Tartu, 2017, 311 lk.
45. **Mari-Leen Tammela.** Isikulooline perspektiiv Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloos 1920–1940. Tartu, 2017, 417 lk.
46. **Kadi Polli.** Valgustuskunst. Balti kunstiharrastusest ja joonistuspraktikatest 18. ja 19. sajandi vahetusel. Tartu, 2019, 369 lk.
47. **Hannes Vinnal.** Turusidemed. Kaubandus, kommunikatsioon ja lõimumine Lääne- ja Põhjamere regioonis, c. 1730–1830. Tartu, 2019, 190 lk.
48. **Holger Rajavee.** Moodsa kunstnik-geeniuse idee süünd ja kujunemine Prantsuse ja Briti traditsioonide põhjal 17.–18. sajandil ning selle refleksioonid 20. sajandil. Tartu, 2019, 164 lk.
49. **Feliks Gornischeff.** Venemaa suhted Preisimaaga Napoleoni sõdade ajal baltisaksa päritolu diplomaatide tegevuse näitel aastatel 1806–1812. Tartu, 2020, 225 lk.
50. **Kerttu Palginõmm.** Pracht und Luxus zwischen Brügge und Reval: das Retabel des Marienaltares der Bruderschaft der Revaler Schwarzenhäupter des Meisters der Legende der Hl. Lucia. Tartu, 2020, 304 s.
51. **Ago Raudsepp.** Pääsemine ja häving Demokraatia mõju Soome ja Eesti julgeolekule aastatel 1918–1948. Tartu, 2020, 552 lk.
52. **Indrek Schwede.** Jalgpalli positsioonist Eestis ja selle marginaliseerumise põhjustest Nõukogude anneksiooni perioodil. Tartu, 2021, 212 lk.
53. **Triin Tark.** Rahvuskuuluvuse tähendus riigi ja üksikisiku perspektiivist Eestist Saksamaale 1941. aastal ümberasunute elulooliste andmete põhjal. Tartu, 2021, 285 lk.
54. **Lea Kõiv.** Kirikukorraldus ja vaimulik elu rootsiaegses Tallinnas. Tartu, 2021, 282 lk.
55. **Ilmar Tammisto.** Aadel ja riigivõim Liivimaal 1634–1680. Tartu, 2023, 368 lk.
56. **Viktors Dāboliņš.** The Rise of the Riga Schillings (1582–1621). Tartu, 2023, 313 p.
57. **Margo Roasto.** Maaküsimus, rahvuslikud vastuolud ja poliitiliste ideoloogiate retseptsioon: ühiskondlik mõte Eesti alal 1905–1916. Tartu, 2023, 368 lk.
58. **Lauri Kann.** Inimohvritega revolutsioonisündmused Eesti linnades 1905. aastal. Tartu, 2023, 215 lk.
59. **Peeter Kenkmann.** Autoritaarrežiimi areng Eestis aastatel 1934–1940: põhi-seaduse ja kaitseseisukorra roll. Tartu, 2024, 203 lk.